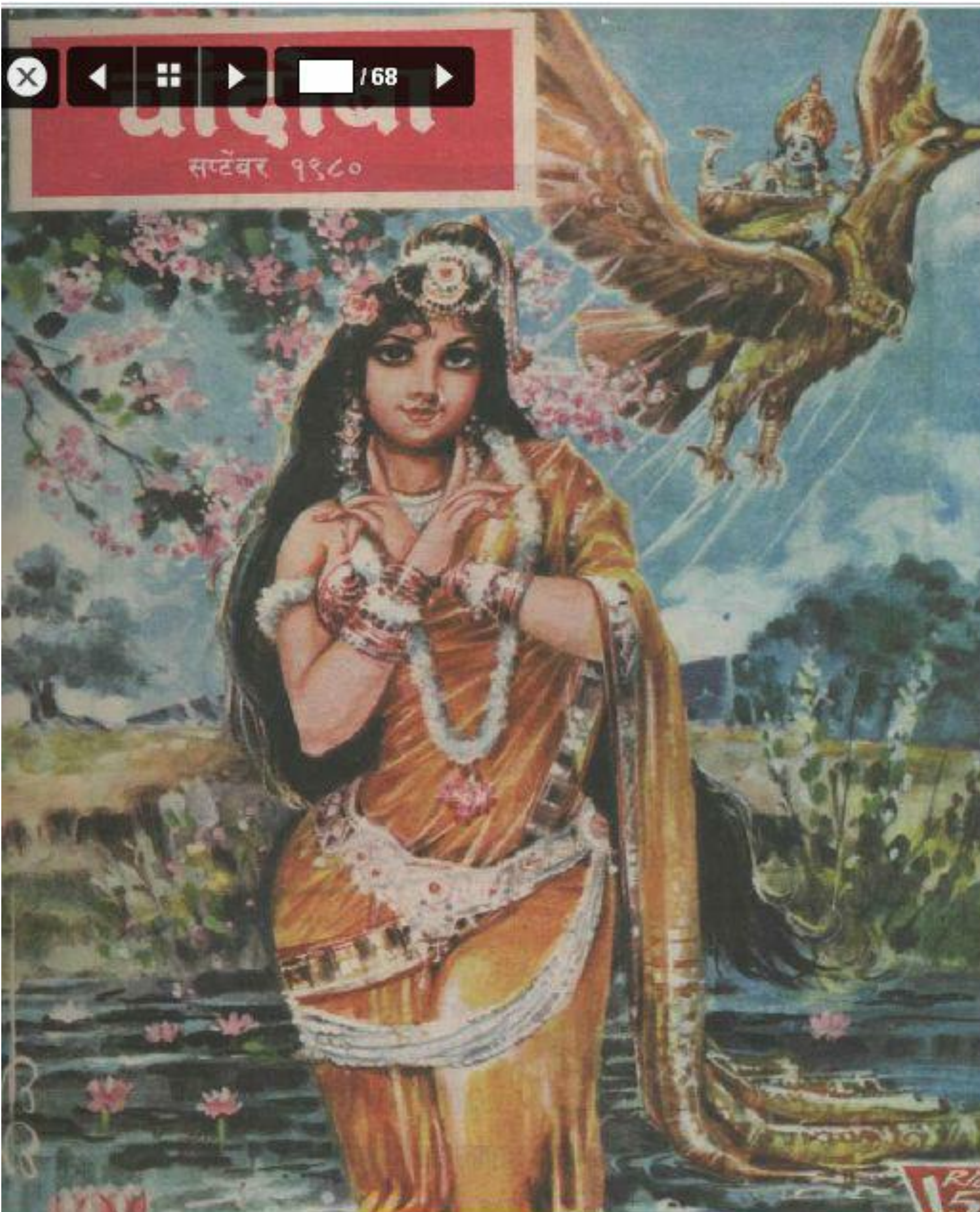

सप्टेंबर १९८०

प्रश्नोत्तर

जी. वासू, हैदराबाद

प्र. : अंतराळात उपग्रह (कृत्रिम) रॉकेट आदि सोडतात नाही का? त्यांची परस्परांशी टक्कर होत नाही का? त्यांत माणसे असतात का? त्या उपग्रहांचे काम झाल्यावर ते कोठे जातात?

उ.: कृत्रिम उपग्रहांची परस्पर टक्कर सामान्यपणे होत नाही. त्याला एक महत्वाचे कारण आहे कृत्रिम उपग्रह पृथ्वीच्या चारीबाजूला फिरणार असेल तर त्याची कक्षा त्याच्या वेगावर पूर्णपणे अवलंबून असते. एकाच वेगाने दोन किंवा अधिक उपग्रह सोडले आणि ते एकाच कक्षेत फिरत राहिले तरी सोडतांना दोघांमध्ये जे वेळेचे अंतर असते ते कक्षेतही कायम राहते. त्यांचे वेग कमी जास्त होत नाही, म्हणून अंतरही कमी जास्त होत नाही.

कृत्रिम उपग्रह पृथ्वीच्या चारीबाजूला न फिरतां दूर इतरत्र गेला तर तो चंद्राच्या चारीबाजूला फिरण्याची शक्यता असते. असे कृत्रिम ग्रह फार थोडे असतात. सामान्यपणे उपग्रह चंद्राच्या चारी-बाजूला फिरतील असे सोडीतच नाहीत.

चंद्राच्या गुरुत्वाकर्षणाबाहेर गेलेले राकेट सूर्याच्या चहूकडे फिरण्यालायक स्वतःची कक्षा करून घेतात. कालांतराने त्यांची गत किंवा दुर्गत काय होते कोणी सांगू शकत नाही. विज्ञानशास्त्रज्ञ दोन उपग्रह सोडून ते अंतराळात भेटावे अशी तजवीज करतात, ही गोष्ट वर्तमान पत्रांद्वारे आपणांला माहीतच आहे. तसे करावयाचे झाले तर पृथ्वीच्या कक्षेत फिरणाऱ्या उपग्रहाला पुन्हां राकेटचा प्रयोग करून दुसऱ्या उपग्रहाच्या कक्षेत आणावे लागते. हे कार्य करण्यासाठी उपग्रहात माणसे असतात.

त्याचप्रमाणे चंद्रावर उतरून पृथ्वीवर परत येणाऱ्या अंतरिक्ष नौकांसही आवश्यक असेल त्या-प्रमाणे राकेटांचा प्रयोग करणारी माणसे असतात.

काम पुरे झाल्यावर कृत्रिम उपग्रह माणसांसह असतील तर पृथ्वीवर येतातच. नसतील तर असे उपग्रह अंतरिक्षात तसेच सोडून देतात. तेव्हां ते शेकडो मैल उंचीवर असतील तर हवेच्या घर्षणामुळे ते जळून जातात. सामान्य आकाराचे उपग्रह आकाशातच लहानलहान उल्का होऊन भस्म होऊन जातात. मोठमोठे उपग्रह असतील तर ते 'स्कायलॅब'सारखे पृथ्वीवर तुकडेतुकडे होऊन पडण्याची शक्यता असते उल्कांचा स्पर्श झाल्यास त्यांची गती कमी होते.

अघटित अनपेक्षित

[८५]

परधर्मो भयावहः

सुप्रसिद्ध तीर्थक्षेत्र वाराणसी नगरी कर्पूर-पटक नांवाचा एक धोबी रहात असे. तो एके दिवशी रात्री गाढ झोपी गेला होता. त्याच्या अंगणात एक गाढव आणि एक कुत्रा बांधलेला होता. इतक्यात एक चोर धोब्याच्या आवारात शिरला.

त्याला पाहून गाढव कुत्र्याला म्हणाले– "मित्रा! तू भुकून मालकाला जागा कर."

"तू माझ्या कर्तव्याची मला जाणीव करून देण्याची गरज नाही. मी यापूर्वी मालकाची चाकरी किती इमाने इतबारे केली? कित्येक दिवसापासून मी पाहतो आहे, मालक माझ्या चाकरीची किंमत विसरला आहे. तो मला पोटभर खायला सुद्धा घालीत नाही. चांगले मोठे संकट आल्याशिवाय मालक चाकराची फिकीर करणार नाही. आज चोर काही माल चोरून घेऊन गेला की उद्यांपासून मालक विसरल्याशिवाय मला पोटभर खायला घालतो की नाही, पहा!" कुत्रा म्हणाला.

"तू स्वामिद्रोही आहेस! आपला धर्म पालन करते वेळी स्वार्थाचा विचार करणारा माणूस सेवक म्हणावयाचा की मित्र?" गाढवाने थोडेसे रागातच विचारले.

"सेवकाला उपाशी मारणारा आणि काम पडले की गोडगोड बोलणारा हा काय मालक म्हणावयाचा?" गाढवाने विचारले.

ते ऐकून गाढव जास्तच चिडले, म्हणाले–"अरे पापिष्टी कुत्र्या! अशा समयी मालकाच्या हिताची फिकीर न करणारा तू किती नीच प्राणी आहेस रे? मीच यथाशक्ती ओरडून मालकाला जागा

करतो. उष्णता हवी असेल तर सूर्याकडे पाठ करून उभे राहले पाहिजे. विस्तव असेल तर समोर तोंड करून उभे रहावे. निर्मल चित्ताने उत्तमलोकप्राप्तीसाठी प्रयत्न करावा." असे म्हणत गाढव जोरजोराने रेंकू लागले.

चोर पळून गेला. पण झोंप मोडल्याने चिडून जाऊन धोब्याने उठून गाढवाला खूप बडविले.

हत्तीला ठार करणारा कोल्हा

ब्रह्मारण्यात कर्पूरतिलक नावाचा एक हत्ती रहात असे. त्याला पाहून कोल्ह्यांच्या कळपाने विचार केला, या हत्तीला ठार करतां आले तर आपल्याला चार महिनेतरी पोटाची विवंचना राहणार नाही.

एक म्हातारा कोल्हा इतर कोल्ह्यांना म्हणाला–"मी त्या हत्तीला येथे आणून ठार करतो." तो हत्ती होता तेथे गेला आणि त्याला साष्टांग नमस्कार करून म्हणाला–"प्रभो, गरिबाची विनंती ऐकावी."

"कोण रे बाबा, तू? आलास कोठून?" हत्तीने विचारले.

"मी एक कोल्हा आहे. या अरण्यांतील जनावरांनी एक सभा केली व मला आपला दूत म्हणून पाठविले आहे. त्यांनी आपणांजवळ निवेदन करायला असे सांगितले आहे–"आम्ही राजाशिवाय जीवित घालविणे शहाणपणाचं होणार नाही. म्हणून राजपुरुषाची सकल लक्षणे असलेल्या आपल्यासारख्यांची राजा म्हणून निवड करण्याचे आम्ही सर्वांनी एकमताने ठरविले आहे. उच्चकुलात आपला जन्म झाला. आपण उदार स्वभावाचे आहां, राजनीती निपुण आहां. सर्व तऱ्हेने राजाची पदवी सुशोभित करण्यास योग्य आहां. कोणी का असो, प्रथम त्याने राजाची कृपा संपादन करावी, नंतर बायकापोरांची चिंता व धनसंपत्तीचा विचार करावा. राजाच नसेल तर पुत्रकलत्र व धनसंपदा असून तरी काय फायदा? एका क्षणार्धात चोर चोरून नाही का नेणार? पावसासारखा राजा प्राण्यांचा रक्षक असतो. सामान्यपणे प्रजा राजाच्या भीतीनेच सन्मार्गाने वागते. सज्जन व साधुवृत्तीचे लोक जगात एकंदर कमीच. पती वृद्ध झाले, आजारी पडले किंवा निर्धन झाले तर पातिव्रत्याने राहणाऱ्या बायका या जगात कमीच. परंतु राजाच्या भीतीने त्याही पतीची सेवा करीत असलेल्या दिसतात. आपण एक आदर्श थोर प्रभू! म्हणून आपला राज्याभिषेक करण्यासाठी आम्ही सर्व वाट पहात आहो. म्हणून हे महाप्रभो! आपण माझ्या बरोबर चलण्याची कृपा करावी. सुमुहूर्त टळण्याच्या आत आपला राज्याभिषेक झाला पाहिजे."

राज्याच्या लोभाने कर्पूरतिलक कोल्ह्याच्या बरोबर निघाला.

वाटेत एक दलदलीची जागा आली. परंतु वरून ती सामान्य जमिनीसारखीच दिसत होती. कोल्हा त्या दलदलीच्या काठाकाठाने चालत पलीकडे निघून गेला.

परंतु हत्ती मात्र सरळ दलदलीच्या वाटेने पुढे जातजात एकदम ओरडला–"मित्रा, कोल्ह्या! मी या दलदलीत रुतलो आहे की रे! आता मी मरणार की काय असे वाटू लागले आहे! थोडा मागे वळून पहा तरी!"

कोल्ह्याने मागे वळून पाहिले व म्हणाला– "माझी शेपटी धर आणि तिच्या आधारे वर ये! माझ्या सारख्या क्षुद्र प्राण्यावर विश्वास केल्याचा परिणाम भोगावा लागणारच! सज्जनांची संगती करणारे सुखी होतात आणि दुर्जनांच्या नादी लागणारे आत्मनाश करून घेतात, हे थोरा मोठ्यांचं सांगण आहेच!"

हत्ती त्या दलदलीत खोल रुततच गेला आणि बाहेर न येऊ शकल्याने मरण पावला. कोल्ह्याच्या कळपाला कित्येक महिने त्याचे मांस खायला मिळाले.

गरज सरो अन् वैद्य मरो

अरवली पर्वताच्या एका उंच शिखरावर महाविक्रम नावाचा एक सिंह रहात असे. तो झोपी गेला की एक चिचुंदरी येऊन त्याच्या अंगाखांद्यावर चढे आणि त्याची आयाळ कुरतडून खाई. सिंहाला त्याचा फार राग येई. परंतु ती चिचुंदरी फार चपळाईने सिंहाच्या पंजातून निसटून पळून जाई.

चिचुंदरीची पीडा कशी टळणार याचा विचार करीत असतां सिंहाने विचार केला की चिचुंदरीचा हाडवैरी मांजर आहे. म्हणून एका मांजराला बोलावून तो सिंह त्याला खूप मांस खायला घालू लागला.

मांजराला पाहून चिचुंदरी बिळाबाहेर आलीच नाही. भुकेने तिचा जीव कासावीस झाला. पण तशी उपासमार ती किती दिवस सहन करणार? एकदां धाडस करून ती बिळाबाहेर आली मात्र मांजराने स्वामिभक्ती दाखवून चिचुंदरीला धरून गट्ट केले.

झालं, त्यानंतर सिंहाला मांजराची गरज उरली नाही. मांस खायला घालायचं त्याने बंद केलं. म्हण आहे ना–'गरज सरो अन् वैद्य मरो!"

[३]

[कुंडलिनी द्वीपावरच्या युद्धनौका मोठे तुफान आल्यामुळे फुटून गेल्या व त्यांवरच्या सैन्यासह पाण्यात बुडाल्या. सेनापती समरसेन याने ज्या नौका वाचल्या त्या एकत्र केल्या. त्यानंतर तो एका लहान पडावात मोजक्या सैनिकांसह एका भयंकर बेटावर पोचला. तेथे विचित्र जनावरांची झुंज पाहून सर्व भयभीत स्थितीत झाडांवर चढले. पुढे–]

समरसेन व त्याचे सैनिक झाडांच्या फांद्यांवर पानांआड लपून त्या विचित्र जनावरांची झुंज पाहू लागले. सिंहांपासून झालेला त्रास असह्य झाल्याने एक हत्ती स्वत:ला वांचविण्यासाठी खूप प्रयत्न करीत होता.

समरसेनाबरोबर झाडावर चढलेल्या सैनिकांपैकी एक जण म्हणाला–"सेनापती, आपण मोठ्या संकटात सापडलो आहो. या भयंकर बेटावरून लुटून नेण्यालायक काय मोठे धन आपल्याला मिळणार आहे?"

त्या पाठोपाठ दुसरा सैनिक म्हणाला– "धनराशी? आपण आपला जीव वांचवून बाहेर पडू शकलो तर कोट्यावधी रुपये मिळाले, असे समजू या."

समरसेन विचारमग्न असल्यामुळे काहीच बोलला नाही. सर्व जग सभ्यतेच्या शिखरावर पोचून आनंदाने रहात असतां या

बेटावरचे लोक मात्र अद्याप पाषाणयुगातच कसे काय रहात आहेत? येथे राजा, राज्य किंवा शासनव्यवस्था असे काही असल्यासारखे दिसतच नाही. अशा स्थितीत या बेटावर धनदौलत ती काय मिळणार? त्याची कल्पना करणेच मूर्खपणाचे ठरेल.

समरसेन या विचारात असतां सर्व जंगल एका भयंकर राक्षसी आवाजाने दुमदुमले— "ए कालभुजंगा! कंकाळा! या, या, त्या चतुराक्षाला शोधून ठार करा."

सेनापती व त्याचे सैनिक तो आवाज ऐकून दचकले. समरसेनाची जणुकाही हृदयक्रियाच बंद पडली. झाडांच्या फांद्यांवर दडून बसलेले, त्याच्या बरोबरचे सैनिक थरथर कापू लागले. तो भयंकर आवाज ऐकून सरोवराकाठचे प्राणी आणि झाडावरची वनमाणसे सैरावरा पळू लागली.

पाहतां पाहतां त्या सरोवराच्या बांधावर एक भयंकर आकाराची व्यक्ती आली. ती व्यक्ती एका लहानशा ताडाच्या झाडाएवढी असेल. त्याला एकाच डोळयाने दिसत होते. त्याच्या दोन्ही पायांमधून वळण घेत व सुळे काढून एक काळसर्प फडा काढून चालत होता. त्याच्या पाठीमागून त्याच्या डोक्यावरून हालत येत असलेली माणसाच्या डोक्याची एक कवची होती.

ती भयंकर आकृतीवाली व्यक्ती सरोवराच्या काठावर उभी राहून व एकदां चहूकडे नजर फिरवून आणि डोके वर करून हुंकारली—"हूं:! मंत्रद्वीप, घोतऱ्यांची टेकडी, वाट तिकडची वांकडी, टेकडीची टोकं दोन्ही फारच फाकडी! त्या टेकडीवरून पाहिलं तर काय दिसतं, कवचे! सांग पाहू!"

त्याचे जणुकाही उत्तर म्हणून ती कवची हसली व म्हणाली—"समुद्राच्या मध्य भागी नाचणारी एक नाव; नावे मध्ये धनाच्या राशीच राशी! नावेबाहेर पहाऱ्याला नागकन्या! आणि त्या नागकन्येला ठार केल्यावर विचारायला काय हवे? सर्व धनाच्या राशी आपल्याच!"

"होय, होय! बरोबर! हे साध्य झाले तर सर्व धन वैभव आपलंच! पण पहा, तो चतुराक्ष...हूं...!" असे म्हणत पुन्हां एकदां तो एकाक्ष हुंकारला.

झाडावरून हे सर्व संभाषण ऐकणाऱ्या समरसेनाला एकीकडे भीती वाटत होती तर दुसरीकडे फार आश्चर्यही वाटले. आतां आपण आहों ते मांत्रिकांचे मंत्रद्वीप आहे हे त्याला कळले व त्या द्वीपावरच्या कोणत्यातरी डोंगराच्या टोकाला जाऊन पाहिले तर समुद्रात धनाच्या राशी भरलेली एक नाव दिसेल एवढे त्याला कळले.

परंतु तो चतुराक्ष कोण बरे असावा? या एकाक्ष मांत्रिकाशी त्या चतुराक्षाचे वैर कशामुळे आले असावे? या वैराचे कारण नावेतील धन वैभवच आहे का? की आणखी काही आहे?

समरसेन या विचारात गढून गेला असता मांत्रिक सरोवराच्या बांधावरून उतरून जंगलात निघून गेला. त्याच्या पाठोपाठ कालसर्प आणि माणसाचा अस्थिपंजरही निघून गेले.

आतांपर्यंत झाडावर थरथर कापत बसलेल्या सैनिकांना एकाक्ष मांत्रिक निघून गेल्याबरोबर थोडेसे हायसे वाटले व ते जागचे हलले व सेनापतीकडे पाहू लागले.

सर्वांच्या तोंडावर भीतीची अवकळा स्पष्ट दिसत होती.

एक सैनिक अडखळत कापऱ्या आवाजात म्हणाला–"हा एकाक्ष कोणी मोठा मांत्रिक दिसतो आहे. त्याच्या बरोबरचा साप आणि माणसाची कवची दोन्ही पाहून तर कोणी किती धीट असला तरी त्याचा थरकाप उडाल्याशिवाय राहणार नाही. असे बेट जितक्या लौकर सोडून जाता येईल तितके बरे!"

त्यावर सेनापती काय म्हणतो ते ऐकण्यासाठी सर्व सैनिक उत्सुकतेने त्याच्या उत्तरासाठी कान लावून बसले होते. समरसेन काही वेळ काहीच बोलला नाही. परंतु थोडया वेळाने समाधान झाल्यासारखा मान हलवून म्हणाला–"इतक्या भयंकर बेटावरही आपल्याला धनलाभ होण्याची चिन्हे स्पष्ट दिसत आहेत. परंतु त्यासाठी कष्ट सहन करण्याची तयारी, धैर्य व साहस मात्र हवं!"

समरसेन सैनिकांच्या उत्तराची अपेक्षा न ठेवतां निःशब्दपणे झाडावरून खाली उतरून आला. त्याच्या पाठोपाठ सैनिकही खाली उतरून आले. "पुढे काय होणार आहे?" हाच प्रश्न सर्वांच्या मनांत खळबळ करीत होता. पुढे काय करायचे याचा निश्चय समरसेनच करणार, म्हणून सर्व तो काय म्हणतो हे ऐकायला त्याच्याकडे वळून पहात होते.

समरसेनाने सर्व सैनिकांच्या तोंडाकडे एकदां लक्षपूर्वक पाहिले व म्हणाला–

"तुम्ही ऐकलंत ना? 'धोतऱ्याची टेकडी वाट तिकडची वाकडी...' वगैरे तो एकाक्ष म्हणाला ते? ती टेकडी व तिची टोके आपण हुडकून काढू शकलो तर आपण ज्या साठी आलो ते काम फत्ते झालेच, समजा!"

ते ऐकून एक सैनिक धीर करून शंका करीत म्हणाला–"तो मांत्रिक म्हणाला ते सर्व खरे आहे असे वाटते आहे का आपल्याला?"

समरसेन उत्तर द्यायला क्षणभरच थांबला, नंतर म्हणाला–"मांत्रिकाने विचारलेल्या प्रश्नात व अस्थिपंजराने दिलेल्या उत्तरात खोटे असण्याचे काही कारणच नाही. आणखी त्यांच्या संभाषणा-वरून आपल्याला हे कळते की धनवैभव असलेली एक नाव आहे व तिची राखण करायला एक नागकन्या नेमलेली आहे. शिवाय चतुराक्ष नावाचा आणखी एक मंत्रवेत्ता त्यांचा हाडवैरी आहे. हेदेखील खरे असावे. परंतु ह्या सर्व अडचणींना तोंड देऊन धनसंपदा असलेली ती नाव कशी काबीज करावयाची खरोखरी हाच मुख्य प्रश्न आपणांसमोर आहे."

सैनिकांना तो प्रश्न फार धोक्याचा व गूढ असल्यासारखा वाटला. परंतु आपल्या सेनापतीला योग्य सल्ला देण्याचे धाडस मात्र त्यांच्या पैकी एकातही नव्हते. वादळा-तून कसाबसा जीव वांचून निघालेले सैनिक समरसेन म्हणाला ते ऐकून जास्तच भयभीत झाले. समरसेनाने एकदां चहूकडे नजर फिरवून पाहिले आणि नंतर काही बोलल्या-शिवाय चालू लागला. सैनिक मुकाट्याने त्याच्या पाठोपाठ निघाले. ते झाडाखालून काही अंतर चालून गेल्यावर त्यांना एका-एकी कानाचे पडदे फाटतील इतका मोठा

समरसेनने आश्चर्यचकित होऊन त्या बाजूला पाहिले असेल नसेल, तेवढ्यात एक काळेकुट्ट घुबड त्यांच्या डोक्यावरून उडत जात मनुष्याच्या आवाजात ओरडू लागले–"चतुराक्षा! अरे चतुराक्षा! माणसं आहेत रे, नराधम माणसं! खबरदार!"

त्या काळया घुबडाला पाहून व त्याचा तो भयंकर आवाज ऐकून समरसेन व त्याचे सैनिक सर्वांग रक्तच जणुकाही गोठले. पक्ष्यांच्या तोंडी माणसासारखा बोलवू शकणारा मांत्रिक किती भयंकर शक्तिशाली असला पाहिजे, या विचारानेच त्यांचे हातपाय गारठले व सर्वांची वाचाच

इतक्यात समरसेन व त्याच्या सैनिकांना किंकर्त्तव्य विमूढ करून टाकणारे आणखी एक विचित्र दृश्य दिसले. ते एक वनमाणूस होते. त्यात वानरांची व माणसांची लक्षणे समसमान होती. ते एका झाडावरून 'धम्म' दिशी उडी मारून खाली आले. आतांपर्यंत हवेत उडणारे आणि माणसाच्या आवाजात ओरडून सावध करणारे घुबड त्या वनमाणसाच्या खांद्यावर येऊन बसले व त्याने त्याच्या कानात कुजबूज करीत काहीतरी सांगितले.

त्या पाठोपाठ ते वनमाणूस समरसेनाकडे व सैनिकांकडे एकदां पाहून झाडावरून लोंबत असलेल्या वेलांच्या आधारे एका झाडावरून दुसऱ्या झाडावर उड्या मारीत क्षणार्धात कोठेतरी नाहीसे झाले.

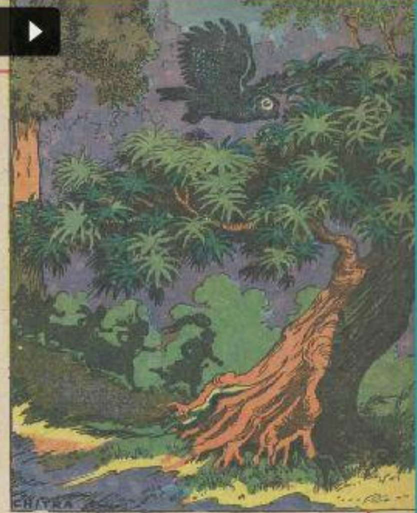
सैनिकांपैकी एक सैनिक वनमाणूस दिसेनासे झाले त्या दिशेकडे पहात म्हणाला–"सेनापती, आता आपण मागे वळून जितके लौकर जाता येईल तितके परत जाण्यातच आपले सर्वांचे हित आहे. या मंत्रद्वीपावर राहून आपल्याला काही लाभेलसे मुळीच दिसत नाही. पक्ष्यांना व प्राण्यांना दूतांसारखा आणि हेरांसारखा शिकवू शकणाऱ्या मांत्रिकाच्या मंत्रशक्तिसमोर आपल्या तलवारी व

समरसेनला तो सैनिक म्हणाला ते जणुकाही ऐकूच आले नाही असा गप्प राहिला. काळे घुबड शेजारच्या झाडाच्या फांदीवर बसून निखाऱ्यासारखी आपली लाल बुबुळे इकडे तिकडे फिरवीत सर्व काही आपल्या डोळयांनी टिपून घेत होते.

समरसेन घुबडाकडे एकदोन क्षण निरखून पहात राहिला. त्यानंतर काहीतरी चांगलीशी युक्ती सुचल्यासारखा मान हलवीत आपल्या शेजारच्या सैनिकाजवळून त्याने धनुष्य व बाण घेतला आणि त्या घुबडाच्या दिशेने नेम धरला.

लगेच एक सैनिक धावरून जाऊन उच्च आवाजात म्हणाला–"सेनापती, त्या मांत्रिक शक्ती असलेल्या घुबडावर आपल्या बाणाचा बहुतेक काही एक परिणाम होणार नाही. शिवाय त्याच्या मालकाला यामुळे राग येण्याची शक्यताही आहे. म्हणून थोडा विचार करून काय ते करा!"

समरसेन धनुष्यावर चढविलेला बाण न उतरविता म्हणाला–"पाहूंया तरी काय होते ते!" असे म्हणत त्याने तो बाण घुबडावर सोडला. तो बाण घुबडाला लागलाही. बाण लागून घुबड किंचाळत जमिनीवर पडेल आणि लोळू लागेल असे समरसेनाला वाटले होते. परंतु समरसेनाची

घुबडाने त्याच्या पंखात शिरलेला बाण सहजी चोचीने काढून दूर फेंकला आणि मोठ्याने ओरडून म्हणाले–"दुष्ट नराधमांनो! तुम्ही मला ठार करू शकाल असे वाटलं होतं का तुम्हांला? मंत्रशक्ती असलेला तो महामांत्रिक एकाक्ष सुद्धा माझे बरेवाईट करू शकला नाही, मग तुमची काय बिशाद? थांबा, थोडावेळ थांबा! आमचा मालक चतुराक्ष येईल आतां व तुमचे वहात असलेले रक्ताचे पाट पाहयला मिळतील. शुभ वेळ जवळच आली आहे! लक्षात असू द्या."

समरसेनाला आणि त्याच्या बरोबरच्या

सांपडणार आहेत याची कल्पना तत्क्षण आली. सेनापतीने आपल्या सर्व अनुयायांना सावध केले आणि तेथून जितक्या वेगाने त्यांना पळून जाणे शक्य होते तितक्या वेगाने पळू लागला. सर्व सैनिकांनी त्याचे अनुसरण केले. परंतु घुबड त्यांच्या डोक्यावरून उडत व ओरडत निघाले.

लवकर समुद्रकिनाऱ्यावर पोचून आपल्या पडावात बसून त्या भयंकर बेटापासून दूर पळून जावे या विचारात समरसेन होता. परंतु घुबडाचे ओरडणे ऐकून त्या बाजूने मांत्रिक कदाचित येईल या भीतीने वाट फुटेल तिकडे पळत पळत ते वाट चुकून एका दाट अरण्यात पोचले. एका जागी निश्चितपणे उभे राहून आपण बेटावर आपल्या गलबतापासून कोणत्या बाजूला व किती अंतरावर आहो, ह्याचा विचार करावा असे समरसेनाला वाटले. परंतु घुबड त्यांचा पाठलाग करीत तेथेही आले आणि त्यांना घाबरवून सोडण्यासाठी मोठमोठ्याने ओरडू लागले.

"आपण एक तर वाट चुकलो आहों आणि या बेटावर राहणाऱ्या एका मांत्रिकाशी आपण वैर केले आहे. अशा परिस्थितीत आपले रक्षण कुंडलिनीदेवीशिवाय इतर कोणालाही शक्य नाही." समरसेन म्हणाला.

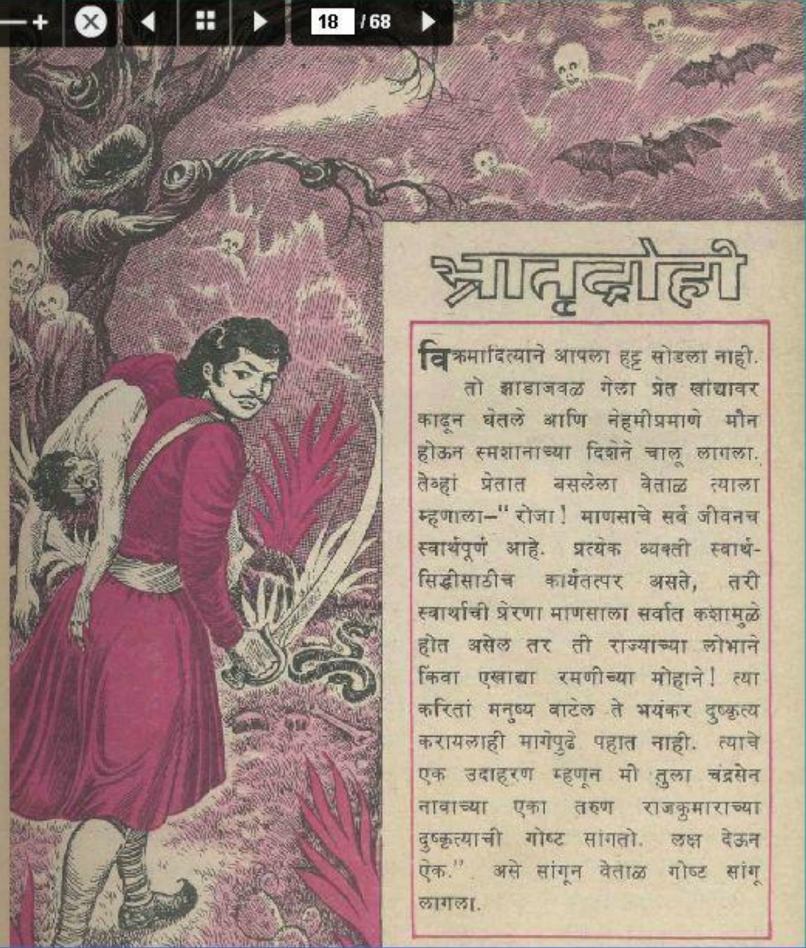
एक सैनिक म्हणाला–"सेनापती, ते बरोबर आहे, परंतु त्या आधी काय वाटेल ते करून आपण या घुबडाच्या नजरेआड झाले पाहिजे!"

समरसेन त्याला काही उत्तर देणार तितक्यात "कालभुजंगा! कंकाला!" या आवाजाने सर्व अरण्य दुमदुमले. तो आवाज ऐकताच चतुराक्षचा हेर असलेले ते घुबड झाडावरून ओरडत दूर उडून गेले.

मांत्रिकाच्या घुबडाचे संकट टळले या आनंदाबरोबर समरसेनाला व त्याच्या सैनिकांना एकाक्ष येत असल्याची सूचना मिळाली आणि ते भयभीतही झाले. तरी त्यांनी तेथून पाय काढला आणि अंगातली सर्व शक्ती एकवटून जोराने पळू लागले.

(क्रमशः)

भ्रातृद्रोही

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही.

तो झाडाजवळ गेला प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौन होऊन स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा! माणसाचे सर्व जीवनच स्वार्थपूर्ण आहे. प्रत्येक व्यक्ती स्वार्थसिद्धीसाठीच कार्यतत्पर असते, तरी स्वार्थाची प्रेरणा माणसाला सर्वात कशामुळे होत असेल तर ती राज्याच्या लोभाने किंवा एखाद्या रमणीच्या मोहाने! त्या करितां मनुष्य वाटेल ते भयंकर दुष्कृत्य करायलाही मागेपुढे पहात नाही. त्याचे एक उदाहरण म्हणून मी तुला चंद्रसेन नावाच्या एका तरुण राजकुमाराच्या दुष्कृत्याची गोष्ट सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

अमरावती नावाच्या एका छोटेखानी राज्याचा अमरसेन नावाचा एक तरुण राजकुमार अधिपती झाला. शेजारच्या कालीकोटच्या राजाचे अमरावतीशी हाडवैर होते. अमरसेनाचे पराक्रमी वडील राज्य करीत असेपर्यंत कालीकोटच्या राजाने अमरावतीवर कधी वांकडी नजर टाकण्याचे साहस केले नाही. अमरसेन हा तरुण अननुभवी मुलगा आहे असा विचार करून कालीकोटचा राजा काटमराजू याने स्वारी केली आणि अमरसेनच्या हाती पूर्ण पराभव झाल्याने जीव घेऊन परतला.

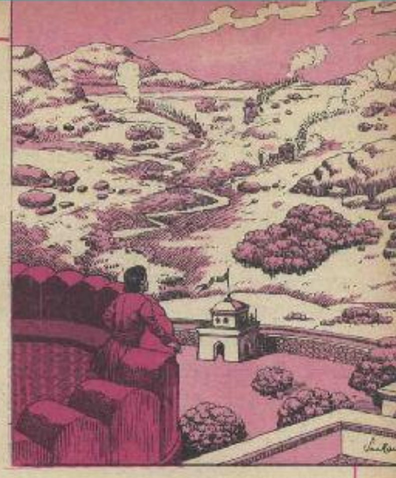
त्यानंतर काही दिवसांनी काटमराजूची मुलगी मणिमाला हिच्या लग्नाची तयारी सुरू झाली. तिच्या स्वयंवरासाठी काटमराजूने सर्व मित्र राजेरजवाड्यांकडे आमंत्रणे पाठविली, परंतु अमरसेनाकडे आमंत्रण पाठविले नाही. अमरसेनाला तो त्याचा अपमान वाटला. त्याचा प्रतिकार कसा करावा, या विषयी अमरसेनाने प्रधानाला सल्ला विचारला.

प्रधान म्हणाला—"काटमराजू आपला हाडवैरी आहे. त्याने आपल्याला आमंत्रण पाठविले नाही, यात आपण गैर मानण्यासारखे काही नाही. उलट त्याने आमंत्रण पाठविले असते तरी आपण जाता कामा नये, कारण तो केव्हां कसा गळा कापील याची कोण खात्री देईल?"

परंतु प्रधानाचा सल्ला अमरसेनाला रुचला नाही. सर्व राजकुमारांनी आपापल्या तसविरी पाठविल्या होत्या त्याप्रमाणे अमरसेनाने एका दूताकरवी आपली एक तसवीर काटमराजूकडे पाठविली.

ती तसवीर हाती येताच काटमराजूने ती पायाखाली तुडवून ती तसवीर आणणाऱ्या दूताच्या हाती देत म्हणाला—"ही नेऊन दे आपल्या राजाला!"

काटमराजूने त्याचा अशातऱ्हेने जो अपमान केला त्याचे वृत्त ऐकून अमरसेनाने काटमराजूच्या राज्यावर चालून जायचे ठरविले.

ती गोष्ट कळतांच काटमराजूने जाहीर केले की अमरसेनाचे डोके कापून जो कोणी आणील त्याच्याशीच आपल्या मुलीचे लग्न करीन. मणिमालेशी आपले लग्न कसे होणार या विचाराने आलेले राजकुमार सर्व एक झाले व त्यांनी ससैन्य अमरावतीवर स्वारी केली.

त्यावेळी अमरसेनाचा धाकटा भाऊ चंद्रसेन गुरुकुलात विद्याभ्यास करीत होता. भावावर मोठे संकट ओढवत असल्याचे ऐकून तो घरी आला. तटावरून त्याने बाहेर पाहिले तर सर्व किल्ल्याला वेढा पडलेला होता. तो वेढा पाहून अमरसेन घाबरला.

त्याच वेळी चंद्रसेन तलवार उपसून आला आणि त्याने वडील भावाची मान उडविली आणि धड खाली ढकलून दिले.

ते धड जे राजकुमार किल्ल्याला वेढा देऊन बसले होते त्यांनी पाहिले. कोणीतरी अमरसेनाचे डोके आपल्या आधीच कापले आहे आणि आता आपले लग्न मणिमालेशी होणं शक्य नाही असा विचार करून ते आपापल्या सैन्यासह परतले.

त्यानंतर चंद्रसेनने आपल्या वडील भावाचे डोके नेऊन काटमराजूला दाखविले. चंद्रसेनाचे मणिमालेशी लग्न झाले. अशातऱ्हेने चंद्रसेनाचे काटमराजूशी नाते झाले व दोघामध्ये मैत्रीही झाली. येथवर गोष्ट सांगून वेताळ म्हणाला—"राजा, चंद्रसेनाने आपल्या भावाचा वध केला. यांत त्याचा काय हेतू होता कळत नाही! मणिमालेशी लग्न व्हावे या साठीच नाही का? की थोरल्या भावाचा वध केल्याने आपल्याला राज्य मिळेल या हेतूने? काटमराजूने तरी त्याचा हाडवैरी अमरसेन याच्या सख्ख्या भावाशी आपल्या मुलीचे लग्न कसे काय करून दिले? या शंकांचे समाधानकारक उत्तर माहीत असूनही तू दिले नाहीस तर तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायांवर लोळू लागतील."

विक्रमादित्य म्हणाला–"क्रुद्ध होऊन अमरसेनाने काटमराजूवर स्वारी करून, स्वतःच आपल्या मरणाला आवाहन केले. त्याने मंत्र्याचा सल्ला मानायला हवा होता. अमरसेनाला या गोष्टीची कल्पनाही नव्हती की मणिमालेमुळे दुसरे राजकुमार काटमराजूच्या बाजूने उभे राहतील. इतक्या शत्रूंशी एकट्याने युद्ध करणे त्याला शक्यच नव्हते. म्हणन त्याचे मरण निश्चितच होते. या गोष्टीची कल्पना येताच चंद्रसेनाने विचार केला की त्याच्या वडील भावाचा वध इतरांकडून होण्यापेक्षा आपल्याच हाताने झाल्यास त्यापासून राज्याचे तर रक्षण होईलच, त्याच बरोबर काटमराजूशी वैर कायमचे दूर होईल. आणि तो काटमराजूचा जावई झाला तर त्याच्या मनाला शांती मिळेल. तसं न होता, दुसरा कोणी काटमराजूचा जावई झाला असता तर त्याच्या मदतीने काटमराजू अमरावतीवर स्वारी करीत राहला असता, याची शक्यता होती. या सर्व कारणांमुळे चंद्रसेनने जे ठरविले व केले ते योग्यच होते. आता काटमराजूने स्वयंवराच्या अटी प्रमाणे चंद्रसेनाशी मुलीचे लग्न करून दिले त्यात त्याचे ही काही नुकसान होण्यासारखे नव्हते. या उलट त्याने आपल्या मुलीच्या लग्नासाठी आणखी एखादे स्वयंवर रचले असते तर त्याने स्वयंवरासाठी घातलेल्या अटीवर कोणाचाही विश्वास बसला नसता. सर्व राजकुमार अमरसेनावर स्वारी करण्यास याच साठी तयार झाले की अमरसेनाचे डोके कापून आणून दाखविणारालाच काटमराजू आपली मुलगी देणार. नाहीतर कोणत्याही राजा किंवा राजकुमाराचे अमरसेनाशी व्यक्तिशः वैर नव्हतेच. म्हणून काटम राजूने जे ठरविले तेही विवेकाचेच काम होते."

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होताच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि पुन्हां झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला.

(कल्पित)

राजाचे कर्तव्य

महाराज कुबेर यांच्या राज्यात सामान्यपणे प्रजा सुखी होती. पिके वेळेवर व छान निघत. परंतु राजाला प्रजेच्या सुखसोयींची फिकीर होती असे मात्र नाही. राज्यकारभार अधिकाऱ्यांवर सोडून राजा सुखोपभोगात निमग्न असे. म्हणून राज्यात धनधान्य भरपूर असूनही प्रजेला आवश्यक वस्तू वेळेवर मिळतच होत्या असे नव्हते. सामान्य प्रजा भूक व गरीबीमुळे हालाकीच्या स्थितीत होती.

त्या राज्यात सुचोर नावाचा एक दरोडेखोर होता. तो प्रजेच्या हितासाठी त्याला जे शक्य होई ते करीत असे. श्रीमंत लोक पैशाच्या बळावर प्रजेला छळत असत. म्हणून तो श्रीमंत लोकांची घरे लुटून ते धन गरीब लोकांत वाटू लागला. साहजिकच सामान्य लोकांच्या मनात सुचोरच्याविषयी आदरभाव वाढत गेला.

सुचोरच्या चोरीच्या तक्रारी राजाच्या कानावर येऊ लागल्या. परंतु राजाने त्याला कैद करण्यासाठी जे जे प्रयत्न केले ते सर्व अयशस्वी ठरले. हुशार हेरांनासुद्धा चोराचा पत्ता लागेनासा झाला. याचे कारण हे होते की चोर चोरी करण्यात पटाईत होता. मुख्य कारण हे होते की गरीब प्रजा त्याच्या उपकारांमुळे नेहमी त्याला आसरा देई.

सुचोरला पकडण्याचे सर्व प्रयत्न निष्फळ ठरले तेव्हां राजाने सुचोरला पकडून देणाराला एक हजार सोन्याची नाणी इनाम देण्याचे जाहीर केले. तरी काही फायदा झाला नाही. तेव्हां राजाने रक्कम वाढवून दहा हजार केली आणि पुढे तर एक लाख केली. तरी कोणी सुचोर कसा आहे हे कळू दिले नाही. जास्त चवकशी करितां कळले की सामान्य प्रजेत सुचोर फार

लोकप्रिय आहे, कोणी चोराचा ठाव ठिकाणा सांगणार नाही.

म्हणून राजाने आणखी एक युक्ती काढली. काही निरपराध लोकांवर हा आरोप लावला की त्यांना सुचोरचा पत्ता माहीत असूनही ते देत नाहीत आणि त्यांना तुरुंगात डांबून ठेवले. राजाला वाटत होते की त्या गरीब निरपराध लोकांची कीव करून सुचोर बाहेर येईल. परंतु तो प्रयत्नही हुकला.

तेव्हां संतापून जाऊन राजाने दोघां निरपराध लोकांना फाशी दिली आणि राज्यभर दवंडी पिटवून जाहीर केले की सुचोराच्या दोघां साथीदारांना त्यांनी केलेल्या घोर अपराधाबद्दल फाशीची शिक्षा देण्यात आली आहे आणि त्याच्या इतर साथीदारांना अशीच सक्त शिक्षा देण्यात येणार आहे. ते जाहीर झाल्यावर सुचोर स्वत:च राजाच्या दरबारात हजर होण्यासाठी प्रगट झाला. शिपायांनी त्याला कैद केले व राजासमोर उभे केले.

राजाने सुचोराला विचारले–"तू किती क्रूर माणूस आहेस रे? तुझ्यामुळे निष्कारण तुझ्या दोघां साथीदारांना फाशीची शिक्षा भोगावी लागली. तू आधीच शिपायांच्या समोर प्रगट झाला असतास तर त्या दोघां विचाऱ्यांचा जीव वांचला असता."

ते ऐकून सुचोरने निधडकपणे राजाला विचारले–"तुम्ही तरी किती क्रूरपणा केलात की, तुम्हांला हे चांगले माहीत असूनही की ते दोघे निरपराध आहेत, तुम्ही त्यांना निर्दयपणे फाशीची शिक्षा केलीत! हा अन्याय नाही का?"

"चोराला धरायला दुसरा काही मार्ग निघाला नाही की राजाला असला थोडा अन्याय करावाच लागतो. म्हणूनच त्यांना फाशीची शिक्षा द्यावी लागली." राजा म्हणाला.

"चोराला धरायला दुसरा मार्ग कां निघू शकला नाही, याचे कारण काय असावे या विषयी तुम्ही कधी विचार करण्याचा प्रयत्न तरी केलात का?" चोराने पुन्हां विचारले.

"तुझ्याजवळ लुटून जमविलेले खूप पैसे आहेत, ते देऊन तू प्रजेला स्वत:कडे वळवून घेतले असशील!" राजा म्हणाला.

"मी लांच देऊनदेऊन किती देणार? किती जणांना देणार? स्वार्थासाठी किती लोकांचे प्रेम विकत घेणे शक्य आहे? मी चोर असेन, परंतु राजाचेही काहीतरी कर्त्तव्य असतेच की नाही? आपले कर्त्तव्य करणे राजाने सोडले तेव्हां ते मला करावे लागले. आपण दिलेल्या एक लाख रुपयांच्या लोभाने प्रजेने माझ्यासारख्या चोराला कदापि सोडले नसते. आपण निरपराध लोकांना कैद केले तरी प्रजेने मला धरून तुमच्या अधिकाऱ्यांच्या हाती सोंपविले नाही. परंतु ते अत्याचार सहन करणे मलाच असह्य झाले आणि तुमच्या समोर हजर झालो. आतां तरी तुम्ही माझ्या केसाला धक्का लावू शकणार नाही. माझ्या केसाला-

ही धक्का लागला तर एक अपार जनसमर्द येऊन तुमच्यासह तुमचा वाडा बुडवून टाकील." सुचोरने बजावून सांगितले.

सुचोर म्हणाला ते खरे असल्याचे प्रत्यक्ष कळावे, म्हणूनच की काय सुचोर कैद झाल्याचे कळताच लाखो प्रजा राजधानीवर चालून आली व राजवाड्याला वेढा देऊन सुचोरचा जयघोष करू लागली.

ते कळताच राजा चकित झाला व त्याने चोराला थट्टेत विचारले–"तू म्हणतोस की राजाने करावयाचे काम तू केलेस! म्हणजे राजाचे कर्तव्य चोरी व दरोडेखोरीच का?"

"नाही, राजाचे कर्तव्य प्रजेच्या हिताची कामे करणे आहे, त्यांच्या गरजा भागविणे आहे. तुम्ही ते काम केले नव्हते, मी केले. म्हणून मी एक सामान्य चोर असूनही प्रजेचे प्रेम संपादन करू शकलो आणि मला कैद करणे आपल्याला अशक्य झाले." सुचोर म्हणाला.

"तरमग तुला काय हवे आहे? या देशाचा कारभार तू हाती घेणार आहेस का?" राजाने विचारले.

"ते सामर्थ्य माझ्यात नाही व ती महत्वाकांक्षाही माझ्या मनात नाही. माझी आपणांजवळ एवढीच विनंती आहे की आपण प्रजेला सुख होईल अशातऱ्हेने राज्य करावे. प्रजेला माझ्यासारख्या चोराची गरज भासावी असा राज्यकारभार होता कामा नये. प्रजेच्या हिताचा विचार करून राजा राज्य करील तर माझ्यासारखे चोर जन्माला येणारच नाहीत. याहून अधिक मला काही सांगावयाचे नाही." असे सांगून सुचोर तेथून निघून गेला. त्याला धरण्याचा प्रयत्नही राजाने केला नाही. राजाला लाज वाटू लागली की एका सामान्य चोरासमोर त्याला मान वांकवावी लागली. प्रजेचे प्रेम संपादन करणे राजाला जमले नाही, ते एका चोराला जमले. त्या दिवसापासून राजाने भोगविलास सोडला व मन लावून राज्याची सर्व कामे स्वतः पाहू लागला.

काळोख पडू लागला होता आणि पाऊस पडत होता. म्हणून माधवराव बाहेरचे दार बंद करायला गेले तर बाहेर कोणी अनोळखी माणूस उभा दिसला. पावसात तो चांगला भिजला होता. एका कोरड्या फडक्याने तो डोके पुसत होता. त्याच्या बाजूला कपड्यांचे एक गाठोडे होते. त्याच्या उजव्या हाताला एक सहावे बोटही होते.

माधवरावांनी त्या माणसाला थोडे खोल नजरेने पाहिले आणि त्याला आत यायला सांगून म्हणाले–"तुम्ही भिजलेले दिसतां आहां, आत या, कपडे बदला!"

"नमस्कार, आभारी आहे!" असे म्हणत त्या अनोळखी माणसाने घरात पाऊल टाकले. तो कपड्यावरून अगदी गरीब दिसत होता. तो आत येऊन कपडे बदलून ओले कपडे वाळत घालीत होता. तेवढ्यात रुक्मिणी बाई सैंपाकघरातले आवरून बाहेर आल्या. त्यांनी त्या अनोळखी माणसाला पाहिले. यजमानांना आत बोलावून विचारले–"वाटेने जाणाऱ्या येणाऱ्या माणसाला असे अवेळी घरात कोणी शाहणा माणूस बोलवील का?"

"ते गरीब असले म्हणून काय झाले? ते आपले पाहुणे आहेत. त्यांच्या विषयी असे वेडेवांकडे बोलू नकोस. आधी त्यांच्या साठी जेवायची तयारी कर." माधवराव म्हणाले.

"बरंच झालं की! घरात बोलावून पाय पसरायला जागा दिलीत आणि त्याला मेजवानी देणार वाटतं? हे सर्व नाही चालायचं! पाऊस थांबल्याबरोबर त्याला घराबाहेर काढा." रुक्मिणीने बजावून सांगितले.

बायकोचे ते वांकडे बोलणे ऐकून माधवराव बाहेर डोकावून पहात म्हणाले–

जगन्नाथाचा प्रामाणिकपणा पाहून माधवरावांच्या डोळ्यात पाणी आले. अशा माणसाची कमाई आपण चोरली याबद्दल त्यांना फार वाईट वाटले. त्यानंतर ते म्हणाले–"अहो, मीच ते पुडके तुमच्या गाठोडयात ठेवले होते. तूर्त तुमची आर्थिक स्थिती बरी नसल्यासारखी दिसली मला. तुम्ही हे पुडके ठेवून घ्या."

जगन्नाथ स्मित करून म्हणाला–"परक्याचं धन माझ्या हाताच्या सहाव्या बोटासारखं निरुपयोगी आहे, असे वाटतं मला! मी हे धन खर्चून काही खाईन किंवा मिळवीन तें मला पचणार नाही. सुख किंवा शांती लाभणार नाही. मला हे धन नको. मेहनतीची कमाईच अंगाला लागते!"

माधवरावांना आतां मात्र राहवले नाही. त्यांनी पेटी चोरली होती ती गोष्ट सांगितली व म्हणाले–"मला क्षमा करा! माझी ही एवढी मिळकत सर्व तुमचीच आहे. हे परके धन कसं काय होईल?"

जगन्नाथ चकित होऊन म्हणाला–"त्या दिवशी ओढ्यावर मी आंघोळ केली हे खरे! परंतु मी ती पेटी पाहिलीसुद्धा नव्हती. त्या पेटीच्या मालकाला कोणी वाघ किंवा दुसरं जनावर उचलून घेऊन गेले असेल. ती पेटी तुम्हांला मिळाली, तुमचीच आहे! बरं येतो, मला बरंच दूर जायचं आहे!" असे सांगून जगन्नाथ तेथून निघून गेला.

जगन्नाथाचा प्रत्येक शब्द माधवरावांच्या कानात घुमत होता. तो म्हणाला त्यातले प्रत्येक अक्षर खरे असले पाहिजे. त्यांना तरी घरात कोठे सुख होते. नेहमी अपचनाचा विकार, पोटशूळ व देह स्थूल झालेला.

रुक्मिणी तेव्हां घरी नव्हती. माधवरावांनी माळ्यावरून ती पेटी काढली. पेटी भरून सोन्याची नाणी भरली आणि गावच्या पाटलाला देऊन म्हणाले–"पाटील, हे पैसे प्रजेच्या हितासाठी काहीतरी कार्याला लावा!" असे सांगून माधवराव घरी निघून गेले.

यशस्वी प्रवास

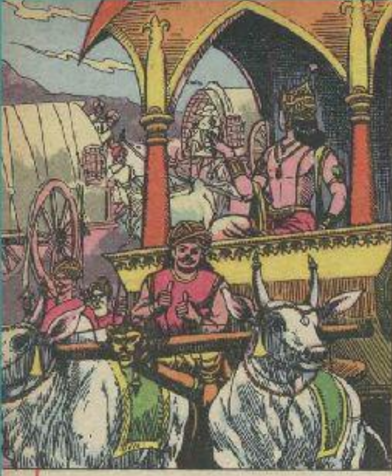
ब्रह्मदत्त नावाचा राजा जेव्हा काशीच्या राज्यावर राज्य करीत होता तेव्हां बोधिसत्वांनी एका वैश्य कुटुंबात अवतार धारण केला. वयात आल्यावर बोधिसत्व पांचशे गाड्यांत माल घेऊन पूर्वेकडून पश्चिमेकडे व पश्चिमेकडून पूर्वेकडे व्यापारासाठी प्रवास करीत.

काशी येथेच मंदमती नावाचा आणखी एक व्यापारी होता. तो खरोखरच मंदमती होता. एकदा बोधिसत्व गाड्या भरून माल घेऊन प्रवासाला निघाले तेव्हांच मंदमतीनें स्वतः व्यापाराला निघण्याची इच्छा असल्याचे सांगितले.

बोधिसत्वांनी मंदमतीला बोलावून सांगितले की दोघांनी गाड्या भरून माल घेऊन एकदम प्रवासाला जाणें अनेक दृष्टींनी अडचणीचे होईल. म्हणून एकामागून एकाने जाणे जास्त श्रेयस्कर होईल. दोघांपैकी कोणी प्रथम निघायचं हे मंदमतीनेच ठरवावं हेही बोधिसत्वांनी सुचविलं.

मंदमतीनें विचार केला, आपण पहिल्याने गेलो तर पुष्कळ फायदे होतील. एकतर वाट मोकळी मिळेल. बैलांना वाटेत चरायला हिरवे गवत व मोकळी कुरणे मिळतील. नोकराचाकरांना भरपूर भाजीपाला व फळफळावळ मिळेल. स्वच्छ निर्मळ पाणीसुद्धा मिळेल. मालाला अनुकूल चांगला दर येईल वगैरे.

परंतु बोधिसत्वांनी विचार केला, पहिला तांडा त्या वाटेने पुढे निघून गेला की रस्ता कोठे बिघडला असेल तर तो पुढे जाणाराला दुरुस्त करून घ्यावा लागेल. त्यामुळे पाठीमागून येणाऱ्याला सोयीचे होईल. कुरणात बैलांना चरायला मिळेल. भाजीपाला व फळफळावळसुद्धा मिळणे सोपे

जाईल. पुढे गेलेल्यांनी पाणी कोठे मुबलग मिळते हे पाहून ठेवलेले असणार. मालाची किमत पहिल्याने ठरल्यावर काळवेळ पाहून दर वाढवून सांगता येईल. पहिल्याने जाणारालाच दर ठरविणे कठीण जाते. पुढच्यास ठेच व मागचा शहाणा, या न्यायाने पाठीमागून जाणेच जास्त हिताचे होईल.

म्हणून मंदमतीने तो आधी पुढे जाणार असल्याचे म्हणतांच बोधिसत्वांनी तत्काळ होकार दिला.

मंदमतीला जेथे जायचे होते ती जागा साठ योजन अंतरावर होती. वाटेत एक वाळूचे मोठे मैदान लागत होते. म्हणून खाद्यपदार्थ व प्यायचं पाणी पिपे भरून बरोबर न्यायची तयारी करण्यात आली. मंदमतीला वाटलं की बोधिसत्व मूर्खासारखा पाठीमागून यायला तयार झाला. मंदमती आनंदाने प्रवासाला निघाला.

मंदमतीच्या गाड्यांचा तांडा बरेच दिवस प्रवास करीत शेवटी त्या वाळवंटात पोचला. वाळूच्या मैदानातून थोडे अंतर चालून गेल्यावर त्यांना समोर एक विचित्र वाहन दिसले. त्या वाहनाला उत्तम जातीचे पांढरे बैल जुंपलेले होते. त्यांत कोणी राजघराण्याचा एक तरणा बांड माणूस बसला होता. त्या वाहनाच्या मागे पुढे भालदार चोबदार तलवार ढाल व धनुष्य-बाण घेऊन चालत होते. गाडीची चाके चिखलाने भरलेली होती. सर्वांच्या डोक्या-वर कमळांची देठं व पाण्यातल्या वेलांची पाने वगैरे होती व हातात कमळे होती.

राजघराण्यातील तो तरणाबांड माणूस मंदमतीला म्हणाला–"अहो, काय पाऊस होता म्हणून सांगू? मुसळधार पावसामुळे नद्यानाले तुडुंब भरून वहात आहेत. गाड्या चिखलात रुततील. पिपे रिकामी करून पुढे जा. हलक्या गाड्या ओढून नेणे बैलांना सोपे जाईल."

त्या रथात बसलेली ती व्यक्ती आणि बरोबरचे लोक नरमांसभक्षी यक्ष होते. ते वाळूच्या मैदानात प्रवास करणाऱ्या प्रवा-श्यांना फसवून उपाशी मारीत व त्यांचे मांस खाऊन आपले उदर पोषण करीत.

हे सर्व मंदमतीच्या लक्षात येण्यासारखे नव्हतेच. त्याने बरोबर आणलेली सर्व पिपे रिकामी केली आणि पुढे निघाला. त्या राजबंड्याने जे हिरवळ असलेले जंगल दाखविले ते दिसत होते, परंतु तेथपर्यंत पोचायला पुष्कळ दिवस लागले. मंदमतीच्या गाड्या त्याच्या जवळपासही पोहोचू शकल्या नाहीत. सर्व लोक तहानेने जीव कासावीस होऊन पटापट मृत्युमुखी पडले. नंतर बैल मरू लागले. मेलेल्या माणसांना आणि बैलांना खाऊन यक्षांनी त्यांचे हाडांचे सापळे वाळवंटात तसेच सोडून दिले.

दीड महिन्यांनी बोधिसत्व आपल्या शंभरावर गाड्यांचा तांडा घेऊन व्यापाराला त्याच वाटेने निघाले. त्यांनी प्रवासात रसद व पाणी भरपूर मिळावे यासाठी तजवीज करून घेतली होती. ते त्या भयंकर वाळ-वंटात पोचले तेव्हां बोधिसत्वांनी आपल्या अनुयायांना समजावून सांगितले की पाण्याचा एकही थेंब व्यर्थ सांडू नये. वाळवंटात जागोजागी विषारी वृक्षवनस्पती असतात म्हणून कोणी विचारल्याशिवाय कोणत्याही झाडाचा पाला किंवा फळे खाऊ नयेत.

बोधिसत्वांबरोबरचा गाड्यांचा तांडा काही अंतर आणखी गेल्यावर तो राजबंडा नरमांसभक्षी यक्षांचा पुढारी रथात बसून आला आणि त्याने मंदमतीला सांगितले

तसेच बोधिसत्वांना सांगितले. ,बोधिसत्व म्हणाले–"ठीक, तुम्ही आम्हांला आगाऊ सूचना दिलीत त्याबद्दल फार आभारी आहे. आम्ही व्यापारी आहो. आम्हांला पुढे जोंपर्यंत पाणी दिसणार नाही तोंपर्यंत आम्ही बरोबरचे पाणी फेकणार नाही. ताजे पाणी दिसल्यावर शिळे पाणी ओतून टाकू!"

यक्ष व त्याचे साथीदार गुपचूप निघून गेले.

यक्ष म्हणाला ते बोधिसत्वांच्या काही साथीदारांना खरे वाटले व ते पाण्याची पिंपे रिकामी करावी का विचारू लागले होते. परंतु बोधिसत्वांनी वेळीच त्यांना सावध केले व म्हणाले–"या वाळवंटात एखादे सरोवर असेल असे वाटते का तुम्हांला? यक्ष म्हणतो त्याप्रमाणे मुसळधार पाऊस पडला असेल तर हवेत ओलावा कां नाही? आकाशात ढगाचा एकही तुकडासुद्धा नाही. विजा चमकलेल्या आपल्याला कां दिसल्या नाहीत? हे लोक यक्ष आहेत. आपण मेल्यावर त्यांची पोट भरावी म्हणून त्यांनी हा डाव टाकला आहे. आपल्या आधी जो व्यापाऱ्यांचा तांडा गेला त्याला या लोकांनी असेच फसवून त्यांना खाऊन टाकले असावे. त्यांच्या हाडांचे सापळे वाटेत आपल्याला दिसतील!"

बोधिसत्वांनी म्हटल्यासारखे काही अंतर गेल्यावर मंदमतीच्या पांचशे गाड्या दिसल्या आणि माणसाळोरांच्या हाडांचे सांगाडे दिसले. सर्व लोक चकित झाले.

बोधिसत्व म्हणाले–"पाहिलेत ना? मंदमतीने अदूरदर्शीपणाने स्वतःचे आणि आपल्या साथीदारांचे केवढे नुकसान करून घेतले?"

बोधिसत्वांनी त्याच प्रदेशात मुक्काम केला. मंदमतीच्या गाड्यात जो माल उपयोगी सापडला तो आपल्या गाड्यात ठेवून घेतला आणि पुढल्या प्रवासाला निघाले. बोधिसत्वांचा तो प्रवास यशस्वी झाला. त्यांना खूप नफा झाला व त्यांचे सर्व साथीदार सुखरूप घरी परतले.

अपूर्व चिंतन

राजा शुद्धोदनने आज्ञा काढली की राजकुमाराला कष्ट म्हणजे काय हे कळूं कामा नये. दुःखवार्ता त्यांना ऐकायला किंवा पहायला मिळता कामा नये त्यांनी सिद्धार्थाच्या महालात अशी व्यवस्था केली की त्याच्या नजरेस सुंदर वस्तूच यावी. त्याच्या करमणुकीसाठी उत्तमोत्तम गायक व नर्तक नेमले.

पुढे काही काळ लोटल्यावर यशोधरेच्या पोटी एक पुत्ररत्न जन्माला आले. राजा शुद्धोदनाला सिद्धार्थाच्या वैराग्य वृत्तीची भीती वाटत होती. परंतु त्याला एक मुलगा झाल्याचे कळल्यावर राजाला वाटले की सिद्धार्थाच्या मनात बदल होईल व तो संसारात लक्ष घालू लागेल.

एके दिवशी सिद्धार्थ वडिलांची अनुज्ञा घेऊन रथात बसून उद्यानात निघाला. वाटेत एक म्हातारा दिसला. त्याची कंबर वाकलेली होती. नंतर एक रोगी व त्यानंतर एक प्रेत दिसले. सिद्धार्थाने त्यापूर्वी असा कोणी माणूस पाहिलाच नव्हता.

अगदी शेवटी सिद्धार्थाला एक संन्यासी दिसला. त्याचे मुखमंडल शांत होते. सिद्धार्थाने चेन्ना नावाच्या सारथ्याला विचारले तेव्हा शंका समाधान करून तो म्हणाला—" वार्धक्य, आजार आणि मरण यांपासून सुटका नाही. असे मानून हा सर्वसंग परित्याग करून ईशचिंतन करतो."

त्यानंतर सिद्धार्थ त्याला मिळालेल्या या नव्या अनुभवाविषयी विचार करू लागला. मानवाला दुःख का भोगावे लागते? सांसारिक सुखोपभोगाने त्याचे मन तृप्त होत असेल तर तो संन्यास का घेतो? या प्रश्नांचे उत्तर मिळावे यासाठी सिद्धार्थ एके दिवशी रात्री राजवाड्याबाहेर निघाला.

राजवाड्याच्या द्वारातच त्याला एक विचित्र आकृती दिसली. तिच्याकडून राजकुमाराला बोध झाला—" राजकुमार, तुला कीर्ती आणि सुख प्राप्त होईल. तू राजाधिराज होशील. म्हणून तू राजवाड्याबाहेर जाणे इष्ट नाही." ते शब्द कामदेवाचे होते. सत्यान्वेषण करणाऱ्याला तोच परावृत्त करतो.

सिद्धार्थ घोड्यावर बसला व चेन्नाला बरोबर यायला सांगितले. जंगलात तो घोड्यावरून उतरला व चेन्नाला त्याने आदेश केला—" तू घोडा घेऊन परत राजवाड्यात जा." त्यानंतर त्याने तलवारीने आपले लांब लांब केस कापून टाकले.

दुसऱ्या दिवशी उजाडल्यावर चेन्नाने राजकुमाराच्या निष्क्रमणाची बातमी राजा व इतर लोकांना कळविली. त्याच वेळी अरण्याच्या पलीकडे सिद्धार्थने एका भिकाऱ्याला आपली राजवस्त्रे देऊन त्याची वस्त्रे मागून घेतली व ती परिधान केली.

त्यानंतर सिद्धार्थ अनेक प्रदेश हिंडत फिरत अनेक विद्वान व ज्ञानी पुरुषांना भेटत गेला. त्यांच्याकडून त्यांना प्राप्त असलेले ज्ञान शिकून घेतले. परंतु सिद्धार्थाला वाटले की ज्ञानार्जन स्वतःच करून घेणे आवश्यक आहे. म्हणून ध्यान धारणेसाठी योग्य स्थानाचा शोध काढू लागला

शेवटी सिद्धार्थ उरुवेल वनात आला. तेथे एका वटवृक्षाखाली बसून ध्यानमग्न झाला. देशाटन करीत फिरणाऱ्या पांच तपस्व्यांनी त्याला पाहिले व त्याला एक महापुरुष मानून त्याची सेवाशुश्रूषा करू लागले. सिद्धार्थाला आत्मज्ञान व्हायला सहा वर्षे लागली.

शेवटी त्याला ज्ञानबोध झाला की देहाला कष्ट दिल्याने ध्येय प्राप्त होत नाही. सुजाता नावाच्या एका तरुणीने त्याच्यासाठी जो आहार आणून दिला होता सिद्धार्थाने त्याचे सेवन केले. तेव्हां पांचही शिष्य सिद्धार्थाची निष्ठा भंग झाली असे मानून त्याला सोडून निघून गेले.

त्यानंतर सिद्धार्थ नदीकाठी बोधिवृक्षाखाली जाऊन बसला. ती पौर्णिमेची रात्र होती. त्याला असे वाटले की त्याच्या चारही दिशांना शांतता आहे, आणि हृदयांतरात एक अपूर्व प्रकाश विकास पावला आहे. अशातऱ्हेने त्याला ज्ञानोदय झाला आणि बुद्धत्व प्राप्त झाले.

अज्ञात चोर

रत्नाकर जव्हेऱ्याच्या दुकानात विठ्ठल नावाचा एक कारकून होता. तो मेहनती व प्रामाणिक होता. मालकाचा त्याच्यावर विश्वास होता व विठ्ठलला ती गोष्ट चांगली माहीत होती. त्याला एकदां दुर्बुद्धी झाली. मालकाचा एवढा विश्वास असल्यावर एखादी वस्तू उचलून नेली तर काय हरकत आहे?

त्याप्रमाणे एके दिवशी दुकान बंद करण्यापूर्वी कोणाची नजर नाही हे पाहून एक रत्नहार उचलून त्याने खिशात टाकला आणि घरी निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी दुकानात आल्याबरोबर रत्नाकरला तो रत्नहार नसल्याचे लक्षात आले. तो रत्नहार त्याने एका जमिनदाराच्या साठी तयार करविला होता. तो रत्नहार ज्या डबीत ठेवला होता ती जागच्या जागी होती, परंतु रत्नहार मात्र पेटीत नव्हता.

रत्नाकरला आश्चर्य वाटले. कारण दुकानातली ती पहिलीच चोरी होती. दुकानांत विठ्ठलच्या शिवाय आणखी दोघे नोकर होते. ते देखील कित्येक वर्षे झाली दुकानात नोकरी करीत होते व प्रामाणिक होते. विठ्ठलच त्यांच्या मानाने उशिरां कामावर लागला होता. परंतु रत्नाकरला त्याच्यावरही शंका करण्यासारखे काही वाटले नाही. कारण कित्येक दिवसांपासून त्याच्यावर बारीक नजर ठेवूनही शंका येण्यासारखे रत्नाकरला विठ्ठलच्या वागण्यात संशय येण्यासारखे काही दिसले नव्हते. आतां संशय करावयाचा तर कोणाचा? रत्नाकरला ते एक धर्मसंकटच वाटत होते. त्याने एक गोष्ट ठरविली, माल चोरी गेल्याचे

बोलायचेच नाही, आणि तिघांवर नजर ठेवायची.

दुकानात तिघे नोकर नित्याप्रमाणे काम करीत होते. एकदा लक्ष्मीचंद शेट नावाचे एक व्यापारी रत्नाकरच्या दुकानात आले व म्हणाले–"मित्रा, तुला कळलं का रे, माझ्या दुकानात चोरी झाली होती!"

"अहो! म्हणतां काय? तुमच्या दुकानात चोरी! अन् चोर मिळाला का, की निसटला?" रत्नाकरने आश्चर्यचकित होऊन विचारले.

"कां नाही मिळणार? काल संध्याकाळी मी उशिरां दुकान बंद केले. कुलपे लावण्यापूर्वी मी संवयीप्रमाणे सर्व दागिने जागच्या जागी आहेत की नाही लक्षपूर्वक पाहिले. एक कंठहार दिसला नाही. मी लगेच सर्व नोकरांची झडती घेतली. कित्येक दिवसांपासून प्रामाणिक म्हणून काम करणारा रंगनाथ, तुम्ही ओळखताच त्याला, पण त्याच्या खिशात तो सापडला. हा सर्व काळ बदलल्याचा परिणाम आहे! त्याच्यावर माझा केवढा विश्वास!"

"तर मग त्याला शिपायांकडून अटक करविलीत की नाही?" विचारतांना रत्नाकरची नजर आपल्या तिन्ही नोकरांवर होती.

"नाही हो! त्याची गरज? त्याला बेदम ठोकून काढला. कारण आपली वस्तू सापडली होती! त्याला मिळायला हवी होती ती शिक्षा मीच केली होती." लक्ष्मीचंद शेट म्हणाला.

"मित्रा! चुकले तुमचे! अहो असल्या चोरांना क्षमा करणे म्हणजे वेडेपणा आहे! मी असतो तर त्याला प्रथम बडवून नंतर पोलीसांच्या हवाली केले असते!" रत्नाकर म्हणाला.

ते ऐकताच विठ्ठलच्या हातात त्यावेळी सुरई होती ती सुटून खाली पडली. विठ्ठलची ती दशा पाहून रत्नाकरला अगदी पहिल्याने त्याचा पक्का संशय आला. तो दोघां व्यापाऱ्यांचे बोलणे लक्षपूर्वक ऐकत होता हे देखील रत्नाकरच्या लक्षात आले होते.

त्यानंतर लक्ष्मीचंद शेट निघून गेले. विठ्ठलच्या मनात पोलीस शिपायांची दहशत मात्र कायम होती. तुरुंगात होणारे हाल त्याला दिसू लागले. तो तेथे फार वेळ उभाच राहू शकला नाही. मालकाला म्हणाला–"मालक, आज तब्येत बरोबर नाही, रजा द्यावी!"

रत्नाकरने आश्चर्य वाटल्याचे सोंग करीत म्हटले–"गृहस्था! काय झाले रे इतक्यात? तुझी तब्येत बरी नव्हती तर तू आज कामावर आलासच कशाला? घरीच राहिला असतास तर मी काही म्हटले असते का?"

विठ्ठलच्या तोंडावर रत्नाकरला स्पष्ट दिसत होते, तो लोभाला बळी पडला होता. परंतु त्याची चोरी कळली असल्याचे कळू न देण्याचे रत्नाकरने ठरविले. त्याच बरोबर त्याला चुकीची दुरुस्ती करायला एक संधी द्यायचेही रत्नाकरने ठरविले. असा विचार करून "तुला एक गोष्ट सांगायची आहे!" असे म्हणत रत्नाकर काही वेळ गप्प बसून राहिला.

ते ऐकल्यावर विठ्ठलचा चेहरा पांढराफट्ट झाला. मालकाच्या नजरेला नजर भिडविणे त्याला अशक्य झाले.

रत्नाकर पुढे म्हणाला–"तसं काही विशेष नाही. तू मेहनती आहेस व प्रामाणिकही आहेस. म्हणून मी आजपासून

तुझ्या पगारात पन्नास रुपयांनी वाढ करायचं ठरविले आहे!"

विठ्ठल मालकाकडे पहातच राहिला. मालक म्हणाला ते त्याला खरंच वाटत नसल्यासारखे त्याच्या चेहऱ्यावरून दिसले. त्याचा चेहरा गोरामोरा झाला. मालकाच्या मनात आहे तरी काय? मालकाने आपली चोरी ओळखली काय? आपण फार मोठी चूक केली. त्याच्या तोंडावाटे एक शब्दही उमटत नव्हता.

रत्नाकरने विचारले–"कायरे, बोलत कां नाहीस?"

"आपली दया, मालक!" एवढेच शब्द त्याच्या तोंडावाटे बाहेर पडले.

"बरं तर जा! तब्येत चांगली सुधारल्यावरच कामावर ये. आणखी गोष्ट सांगायची राहली. इनामदारांकडे आजच रत्नहार पोचवायचे मी कबूल केले होते. तेवढा बरोबर घेऊन जा आणि पोचवून करणावळीचे पैसे घेऊन ये. कामावर येशील तेव्हां पैसे आणून दिलेस तरी चालेल!" रत्नाकरने या शब्दात विठ्ठलवर एक कामगिरी सोपविली.

विठ्ठलला जिवात जीव आल्यासारखे वाटले. मालकाला आपली चोरी कळली नाही, असा विश्वास त्याला वाटला. म्हणजे डबीतच रत्नहार आहे असे त्यांना वाटते आहे. त्याने रिकामी डबी उचलली व आनंदाने पुढे येऊन म्हणाला–"येतो मालक!" म्हणत तो झपाझप दुकानाच्या पायऱ्या उतरून निघून गेला.

नंतर विठ्ठल सरळ घरी गेला. रत्नहार डबीत ठेवला आणि इनामदारांकडे तो पोचवून करणावळ वसूल करून घेऊन आला. दुसऱ्या दिवशी मालकाला पैसे आणून दिले.

विठ्ठलला पाहतांच रत्नाकर हसत म्हणाला–"कायरे, तब्येत चांगली सुधारली ना?" तेव्हां विठ्ठलला वाटले, मालकाला सर्व काही माहीत आहे. म्हणून खरी गोष्ट का लपवावी? असा विचार करून म्हणाला–"होय, मालक, कालच तब्येत बरी झाली!"

योग्य निवाडा

रामूचा शेजारी श्यामू एक भांडखोर माणूस होता. तो लहानसहान गोष्टीवरून रामूशी भांडायला येई. रामू स्वभावाने गरीब होता, तरी त्याला श्यामूशी बोलताना कधीकधी दरडावून धमकावून बोलावे लागे.

रामूच्या परसात एक नारळाचे झाड होते ते वाढत गेले तसतसे श्यामूच्या परसात वाकू लागले. म्हणून नारळ श्यामूच्या परसात पडला आणि त्याने तो उचलला तर रामू गप्प राही. परंतु श्यामूचे तेवढ्यावर समाधान झाले नाही. एकदा त्याने रामूच्या माडावरचा नारळाचा घडच्या घडच कापून घेतला.

अर्थातच रामूने त्याला विचारले. श्यामू तोंडाला आले ते बोलला व मारामारीला तयार झाला. म्हणून रामूने गावच्या पाटलाकडे गाऱ्हाणे नेले. पाटील म्हणाला–"श्यामू, तू हे काय रे केलेस! श्यामूने खत पाणी घालून जो माड वाढविला त्याचे नारळ तोडून घ्यायचा अधिकार तुला कसा काय रे?"

"अहो, माड कोणी लावला आणि कोणी खत पाणी घातले त्याचे मला काय? माड माझ्या परसात वाकला आहे की नाही? म्हणून त्याला लागणारे सर्व नारळ माझेच!"

पाटील रामूकडे वळून म्हणाले–"श्यामू म्हणतो ते बरोबर आहे, माड त्याच्या परसात डोकावतो आहे आणि त्याचे मूळ तुझ्या परसात आहे. तेव्हां कोणत्याही परिस्थितीत त्याला लागणारे नारळ तुला मिळणे शक्य नाही. तेव्हां तू खतपाणी फुकटचे घालायचे बंद तरी कर नाहीतर मूळात घाव घालून झाड तोडून टाक. झाड कोलमडून श्यामूच्या गोठ्यावर किंवा घराच्या छपरावर पडले आणि त्याचे घर पडले तर मी असा निकाल देईन की त्यात तुझा काही दोष नाही." श्यामूने मुकाट्याने नारळाचा घड रामूला आणून दिला आणि कानाला हात लावला. रामूने त्यातले काही नारळ तोडून स्वतःच श्यामूला दिले.

माकडांचे उपकार

एका गांवी एक गरीब बाई रहात असे. तिच्या नवऱ्याने चांगले नाव मिळविले होते. परंतु त्याने आपल्या मागे बायको व मुलांसाठी चार पैसे ठेवले नव्हते. म्हणून बायका पोरांना गरीबीत दिवस काढावे लागले. त्याच्या मुलाचे नाव झोपाळू रंगा असे होते.

वडील वारले तेव्हां रंगाचे वय पंधरा वर्षे असेल. परंतु तो होता भयंकर आळशी. जेव्हां पहावे, तेव्हां आपला झोपलेला. बसल्या बसल्याच घोरायचा.

रंगाच्या आईला वाटे की देवाने त्याला जन्म दिला. त्याने त्याच्या नशिबात जे लिहिले असेल तेच होणार. ती कधी रंगाला कोणतेही काम करायला सांगत नसे. ती स्वतः चार घरी जाऊन कामे करी आणि त्यावर मायलेकांचा उदरनिर्वाह चाले.

रंगाची आई कधी त्याला उठवी तेव्हां तो उठे, परंतु लगेच काहीतरी खाऊन पिऊन झोपी जाई.

रंगाच्या शेजारी लखूशेट नावाचा एक व्यापारी रहात असे. त्याचा परदेशांशी व्यापार होता. रंगाच्या आईला एकदा कळले की लखूशेट व्यापारासाठी सुवर्ण द्वीपाला निघणार आहेत. तिच्या नशिबाने तिला नुकताच चारही घरचा पगार मिळाला होता. तिने त्यातले पांच रुपये काढून रंगाच्या हातात दिले व म्हणाली– "बाळा, तू लखूशेटकडे जाऊन हे पांच रुपये दे आणि विचार की या पांच रुपयांचा काहीतरी माल सुवर्णद्वीपातून त्यांना आणता येईल का? तो माल मिळाला की तुला लहानसा व्यापार करता येईल."

आईने उठवून बसविलेच म्हणून रंगा जांभया देत उठून बसला व पेंगतच त्याने आईच्या हातातून पांच रुपये घेतले आणि झोपेतच लखूशेटकडे गेला. पांच रुपये त्यांच्या हातात देत आईने सांगितले होते ते जसेच्या तसे त्यांना सांगितले.

रंगाकडे पाहून व त्याच्या गरीब आईचा विचार करून लखूशेटला कीव आली. एवढ्याशा भांडवलावर हा मुलगा काय व्यापार करणार? हा मुलगा सुधारणार तरी कसा? हे सर्व माहीत असूनही लखूशेट स्वभावाने उदार असल्या कारणाने म्हणाले–"बरं, बाळा! तू म्हणालास तसं करीन हो!"

ते ऐकून रंगा आनंदाने घरी परतला व लगेच झोपला.

लखूशेटने आपल्या इतर व्यापारी मित्रांसह एक गलबत ठरविले आणि त्यात मालभरून सुमुहूर्तावर व्यापारासाठी निघाले. सुदैवाने वारा अनुकूल होता. त्यांचे गलबत ज्याज्या बंदराला लागले तेथे मालाची खूप खरेदी व विक्री झाली. काही दिवसांनी त्यांचे गलबत सुवर्णद्वीपाला लागले. तेथे सर्व व्यापाऱ्यांनी बरोबर आणलेला सर्व माल चांगल्या दराने विकला व तेथून चीन देशातले रेशमी कापड, हस्तीदंती उत्तम कालाकृतीच्या वस्तू, हिरे व माणके विकत घेतली व स्वदेशी परतण्यासाठी गलबतात बसून निघाले.

दहा दिवसांनी लखूशेटला रंगाने दिलेल्या पांच रुपयांची आठवण झाली. व्यापार-

धंद्याच्या कामात ते ती गोष्ट बिलकूल विसरून गेले होते. त्यांनी विकत आणले-ल्या मालापैकी एखादी वस्तू रंगाला द्यावी म्हणावे तर इतकी स्वस्त एकही वस्तू दिसत नव्हती.

लखूशेट आपल्या साथी व्यापाऱ्यांना म्हणाले–"आपण आपले गलबत परत सुवर्णद्वीपाला घेऊन जाऊ या. माझ्या हातून एक चूक झाली आहे." असे सांगून त्यांनी घडलेली गोष्ट थोडक्यात सांगितली. परंतु इतर व्यापाऱ्यांना परत फिरणे मान्य नव्हते. सर्व म्हणाले–"पाहिजे तर आम्ही पांचपांच मोहरा प्रत्येकी देतो, तुम्ही त्या त्या मलाला द्या. परंतु गलबत परत फिरवायला आम्ही तयार नाही."

काही दिवसांनी गलबत पूर्वेकडच्या बेटावरच्या बंदराला लागले. त्या बंदरात नांगर टाकला गेला. जहाजाजवळ अनेक भिकारी आले. त्यांत एकाजवळ तीन माकडे होती. त्यांच्यापैकी दोन फार हुशार होती. मालक जो खेळ करायला सांगे तो खेळ ती माकडे करीत. तिसरे माकड म्हातारे होते. त्याला एकही खेळ करता येत नव्हता. दोन्ही माकडे निरनिराळे खेळ करून प्रेक्षकांची करमणूक करीत असतां म्हातारे माकड समुद्राकडे पहात नुसते बसून होते.

त्या माकडांना पाहून लखूशेटच्या मनात एक विचार आला, त्या माकडांपैकी एक माकड विकत घेऊन रंगाला नेऊन दिलं की आपली जबाबदारी संपली. त्याप्रमाणे त्याने माकडवाल्याला विचारले–"काय रे, मी पांच रुपये देतो. तू मला एक माकड देशील का?"

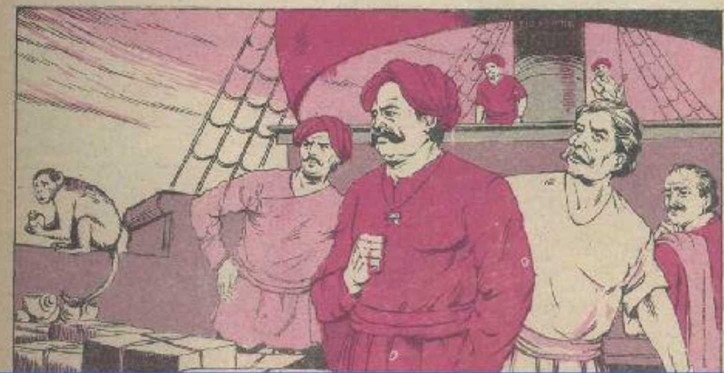
माकडवाला म्हणाला–"मी ते म्हातारे माकड देईन."

"अरे, एखादे तरुण माकड दे की!" लखूशेट म्हणाले.

"या दोन तरण्या माकडांपैकी एकाला ही शंभर रुपये दिलेत तरी मी देणार नाही. त्यांच्यावरच तर त्यांचे आणि आमचे पोट भरते आहे! हे म्हातारे माकड मीच पांच रुपयांला विकत घेतले. याला नुसते पोसावे लागते आहे मला. याला काही करतांच येत नाही! पाहिजेतर हे घेऊन चला, शेटसाहेब!" माकडवाला म्हणाला.

नाइलाजाने लखूशेटनी ते म्हातारे माकड विकत घेतले आणि गलबतात येऊन बसले. ते माकडसुद्धा रंगासारखं भोळसट आहे, असे लखूशेटला वाटले. खायची वेळ सोडून बाकी वेळ ते पेंगत बसून राही.

थोड्या दिवसांनी गलबत मोत्यांच्या बेटाला लागले. त्या बेटाच्या किनाऱ्यावर समुद्रातून मोती निघत. त्या बेटावर फक्त कोळीच रहात. व्यापारी त्या बेटावर आले की कोळी पाण्यात बुडी मारून मोती असलेले शिंपले काढून आणीत आणि स्वस्तात व्यापाऱ्यांना विकीत. ज्यांच्या त्यांच्या नशिबाप्रमाणे लहान मोठे मोती मिळत आणि व्यापारी कोळ्यांना खूप इनाम देत. ते गलबत मोत्यांच्या शिंपल्या-साठीच त्या बेटावर आले होते. बंदराला जहाज लागताच तरुण कोळी धावले व पाण्यातबुड्या मारून शिंपले काढून आणू लागले. त्या गडबडीमुळे म्हातारे माकड पेंगत बसलेले होते ते एकदम जागे झाले समोरचे दृश्य पाहून त्याला एकदम काहीतरी आठ-वल्यासारखे झाले आणि त्याने पाण्यात उडी मारली. लखूशेटला वाटले की रंगाच्या नशिबात ते माकडही नाही वाटते? परंतु थोड्याच वेळात ते माकड शिंपले घेऊन

काठावर आले व गलबतात उडी मारून चढले. शिपले गलबतात लखूशेटच्या समोर टाकून पुन्हा त्याने समुद्रात उडी मारली. पाहतां पाहतां शंभरावर शिपल्यांचा ढीग लखूशेटच्या समोर उभा राहिला.

इतर व्यापाऱ्यांनी मोती विकत घेतले. परंतु त्यांचे शिपले रिकामेच निघाले. त्यांना दोनदोन तीनतीन मोत्यांपेक्षां जास्त मोती मिळाले नाहीत. तेसुद्धा लहान होते. परंतु माकडाने आणलेल्या सर्व शिपल्यांतून पुष्कळ मोती निघाले. त्यातले काहीतर खूप मोठे होते. त्यावरून हे स्पष्ट झाले की त्या माकडाला मोत्याच्या शिपल्यांची चांगली पारख होती.

ते माकड कधी काळी त्याच बेटावर रहात होते. त्याच्या मालकाने (तो एक कोळीच होता) त्याला मोती काढायला शिकविले होते. परंतु पुढे तो मालक मेला. त्यानंतर एका गलबतावरच्या खलाशांनी त्या अनाथ म्हाताऱ्या माकडाला धरून नेले. परंतु ते नेहमी पेंगत बसून असलेले पाहून खलाशांनी दुसऱ्या एका बेटावर त्या माकडाला एका माकडवाल्याला विकले. तेच माकड आतां रंगाच्या मालकीचे झाले. त्याच माकडाने रंगाला मूल्यवान मोत्यांचा मालक केले.

लखूशेटने रंगाचे मोती नीट जपून ठेवले. स्वदेशी परतल्यावर त्याने रंगाला त्याचे मोती देऊन टाकले. व्यापाऱ्यांनी दिलेल्या वचनाप्रमाणे आपापल्या वाट्याच्या पांच पांच मोहरा दिल्या. त्यासुद्धा रंगाला मिळाल्या.

रंगाचे नशीब उघडले. त्याने एक मोठा वाडा बांधला. तो मोत्यांचा व्यापार करू लागला. मोत्यांचे बेट लागताच माकडाची जशी झोप गेली तशी रंगाची झोंप मोत्यांचा व्यापार करू लागल्यावर कायमची उडाली. त्याचा झोपाळूपणा कायमचा सुटला. तो माकडाला घेऊन त्या मोत्यांच्या बेटावर जाऊ येऊ लागला आणि रंगूशेट मोतीवाले या नावाने त्याला बाजारपेठेत लोक ओळखू लागले.

कर्मफळ

भिकूशेट नावाचा एक सावकार होता. कोणी त्याच्याकडे कर्ज मागायला आला की कर्ज मागणाऱ्याच्या ऐपतीपणे व्याज सांगून भिकूशेट त्याला कर्ज देई. एकदा विठोबा पाटील कर्ज मागायला आला. म्हणाला–"सावकार, मुलीचे लग्न आहे. दहा हजार तरी खर्च होणार. तुम्ही तेवढी रक्कम द्या. मी हप्त्या हप्त्याने फेडीन."

इतकी मोठी रक्कम कर्जाऊ देणारा सावकार गावात दुसरा कोणी नव्हता. म्हणून भिकूशेटला फावले. त्याने व्याजाचा दर वाढवून सांगितला.

विठोबा म्हणाला–"सावकार! इतका कहर करू नका. आमच्या वडिलार्जित इस्टेटीतला एवढा वाडा आहे. तो विकून मी मुलीचं लग्न करून देईन." असे सांगून तो निघून गेला.

भिकूशेटला वाटले जाळ्यात सापडलेला मासा निसटला. म्हणून त्याने एक युक्ती योजली. त्याने गावात अफवा पसरवली की विठोबाचा वडिलार्जित वाडा म्हणजे भुताटकीचे एक घर आहे. त्याला वाटले की भुताटकी असलेला वाडा विकत घ्यायला कोणी धजणार नाही.

विठोबाने गावभर फिरून लोकांकडे कर्ज मागितले. परंतु कोणी त्याला कर्ज द्यायला तयार होईना. शेवटी त्याने आपला वाडा विकायचे ठरविले. परंतु तो भुताटकी असलेला वाडा असल्याचे सांगून कोणी तो वाडा विकत घ्यायला पुढे येईना.

मध्यंतरी भिकूशेटचा एक जमिनदार मित्र त्याच्याकडे पुष्कळ दिवसांनी भेटायला आला. त्याने विठोबाचा तो वाडा पाहिला व चकित होऊन भिकूशेटला म्हणाला–"असले वाडे आणि देवड्या हल्लीच्या

काळात कोणी बांधीत नाही. एक लाख रुपये देऊन सुद्धा मी हा वाडा विकत घ्यायला तयार आहे."

भिकू शेटने गावात जी अफवा पसरविली होती ती गोष्ट त्याच्या मित्राला माहीत नव्हती. भिकूशेट सरळ विठोबाच्या घरी गेला व म्हणाला–"विठोबा! तू आपला वाडा विकणार आहेस म्हणे! मी दहा हजार रुपये द्यायला तयार आहे! माझ्या नावे लिहून दे!

विठोबा तसा मूर्ख नव्हता. त्याने ओळखले की भिकूशेटचा काही तरी डाव असला पाहिजे. तो म्हणाला–"मला तर कर्जाऊ दहा हजार पाहिजे आहेत. तुम्हांला कोणी सांगितले की मी हा वाडा दहा हजाराला विकणार म्हणून? हा वाडा कमीत कमी पन्नास हजारांचा तरी असेल!"

भिकू शेटने विचार केला, पन्नास हजाराला विकत घेतला तरी काही बिघडणार नाही; जमिनदाराला एक लाखाला विकून पन्नास हजार रुपयांचा फायदा आपल्याला होईल. असा विचार करून भिकू शेटने जास्त घासघीस न घालता पन्नास हजार देऊन तो वाडा विकत घेतला.

विठोबाने विचार केल्याशिवाय थट्टेत पन्नास हजारांचा असेल असे म्हटले खरे, परंतु त्याला वीस हजारांहून जास्त किंमत मिळेल याची स्वप्नातही कल्पना नव्हती. विठोबाने आपल्या मुलीचे लग्न थाटात करून दिले आणि उरलेली रक्कम खर्च करून नवीन शेत विकत घेतले.

काही दिवस लोटल्यावर भिकू शेटने आपल्या मित्राकडे निरोप पाठविला की त्याने पाहिलेला वाडा विकायला निघाला आहे व किंमत एक लाख रुपयेच आहे.

जमिनदाराने त्याला कळविले की तूर्त तो वाडा विकत घ्यायचा विचार त्याने सोडला आहे. कारण त्या वाड्यात भुताटकी असल्याचे गावकऱ्यांकडून त्याला कळले आहे. तेव्हां भिकू शेटचे कान उघडले की आपण स्वतःच आपल्या पायावर कुऱ्हाड मारून घेतली.

देवी भागवत

एकदां नारद भ्रमण करीत व्यासमुनींच्या आश्रमात आला. व्यासाने नारदाला भक्तिभावनेने अर्घ्यादी देऊन त्याचे आतिथ्य केले व म्हणाला–"देवर्षी! संसारसुख म्हणतात ना, ते सर्व खोटे आहे!" असे सांगून व्यासाने त्यांना आयुष्यात आलेले सर्व अनुभव वर्णन करून सांगितले.

व्यासाचा जन्म झाला तेव्हां त्याच्या आईने त्याला सोडले. त्याने तपश्चर्या करून एक पुत्र मिळविला. शंकराच्या कृपेने झालेला तो मुलगा बापाला दुःखात लोटून निघून गेला. अशा तऱ्हेने वरच्या पिढीतल्याकडून व नंतरच्या पिढीतल्याकडून परित्यक्त झालेल्या व्यासाला पुन्हां संसारात गुरफटण्याची परिस्थिती निर्माण झाली. त्याची आई सत्यवती हिचा शंतनूशी विवाह झाला व तिला मुले झाली. त्यानंतर तिचे पती व पुढे तिची मुले मरण पावली. म्हणून व्यासांना त्यांची आई सत्यवती हिने बोलाविले. आईच्या आज्ञेप्रमाणे व्यासांना तिच्या दोघां सुनांच्या पोटी अनुक्रमे आंधळा धृतराष्ट्र व निस्तेज पांडू आणि दासीच्या पोटी विदुर मुलगे झाले. परंतु त्यांपैकी एकही व्यासांना पिंडदान करण्यास योग्य नव्हता.

त्यानंतर व्यासांचे मुलगे धृतराष्ट्र व पांडू यांना मुले झाली आणि आणखी एक पुढली पिढी सुरू झाली. त्यांची भांडणे विकोपाला गेली आणि व्यासाला त्यांत डोके खुपसावे लागले. पांडूच्या मुलांना वनवासात अनेक कष्ट सहन करावे लागले.

अशा तऱ्हेने संसारात किती दु:ख सहन करावे लागले त्याचे वर्णन व्यासाने सविस्तर केले व नारदाला विचारले–" महामुने! मला अनुभवाने वाटते आहे की, पुत्र, पिता, नातवंडे हा केवळ भ्रम आहे, त्यातून मुक्ती कशी मिळेल? संसारात फसलेल्याला सुखप्राप्ती कशी होऊ शकेल? कृपा करून सांगाल का?"

देवर्षी नारद म्हणाला–" बाबा रे, संसारात पडून मोहापासून मुक्त राहलेला प्राणी कोठे असू शकेल का? ब्रह्मा, विष्णू व महेश हे त्रिदेव सुद्धा मोहात पडले व त्यांनी मी थोर ज्ञानी असल्याबद्दल माझी स्तुती केली. परंतु ते खरे नव्हे. एकदां मी मोहाला बळी पडलो आणि बायकोसाठी मला किती कष्ट सहन करावे लागले ते सविस्तर सांगतो, लक्ष देऊन ऐक."
असे सांगून नारदाने आत्मवृत्त सांगायला सुरवात केली.

एके दिवशी नारद आणि पर्वत भूलोक भ्रमणाला निघाले. अनेक तीर्थक्षेत्रे, ऋषींचे आश्रम इत्यादी पहात त्यांनी परस्परांशी वागण्यासंबंधी एक नियम ठेवला. तो नियम असा होता की एकाच्या मनात काही विचार आला तर त्याने तो न लपविता दुसऱ्याला सांगायचा.

असे ठरवून दोघे भ्रमण करीत फिरत असतां उन्हाळा संपला आणि चातुर्मास (पावसाळा) सुरू झाला. चातुर्मास संपेपर्यंत कोठे तरी एका जागी रहावयाचे असते. त्यासाठी त्यांना संजय नावाच्या राजाची राजधानी सोयीची मिळाली. ते राजाच्या राजवाड्यातच राहू लागले. पावसाळ्याचे दिवस म्हणजे नेहमी पाऊस, म्हणून कोठे हिंडणेफिरणे अशक्यच होते. म्हणून राजवाड्यातच त्यांचे दिवस मजेत जात होते. राजकन्या मदयंती सर्व काळ त्यांच्या सेवेला जातीने हजर राही. तिने त्यांच्या स्नान संध्यादीची, जेवणाखाण्याची, झोपण्याची, दोघांमध्ये कोणताही भेदभाव न दाखविता, उत्तम प्रकारे व्यवस्था ठेवली. वेदाध्ययनात व गानविनोदात त्यांचा सर्वकाळ सुखाने जात होता.

हळू हळू मदयंतीचे मन नारदाकडे जास्त जास्त आकर्षिले जाऊ लागले. विशेषेकरून त्याच्या वीणावादनाचा व सामगानाचा मदयंतीच्या मनावर जास्त परिणाम झाला. ती अत्यंत प्रेमाने नारदाची सर्व कामे करी. त्याचा नारदाच्या मनावर खोल परिणाम झाला. ती दोघांकरितां सर्व कामे बरोबरच करी, परंतु नारदाच्या बाबतीत झुकते माप असल्याचे स्पष्ट होऊ लागले. स्नानाच्या वेळी नारदाला ऊन पाणी मिळे तर पर्वताला गार पाणी मिळे. जेवणाच्या वेळी नारदाला दही वाढले जाई तर पर्वताच्या वांट्याला ताकच येऊ लागले. अंथरुणे सुद्धां दोघांसाठी सारखी घातली जात नसत. ती नारदाकडे ज्या मोहक दृष्टीने पाही, त्याविषयी वेगळे काही सांगण्याची गरज नाही. अर्थातच पर्वताला तो भेदभाव स्पष्टपणे कळला.

नारदाला सुद्धा राजकन्या मदयंतीच्या सेवेत ते अंतर स्पष्ट दिसून आले. तेव्हां पर्वत नारदाला ते दोघेच असतां म्हणाला–"राजकन्या, काही दिवसांपासून जशी वागते आहे त्यावरून तिने तुला मनाने वरले असल्याचे स्पष्ट दिसू लागले आहे! तुझे मनसुद्धा तिच्यावर बसल्यासारखेच आहे.

तर मग आपण दोघांनी परस्परांना आपल्या मनात काय आहे ते सांगण्याचे जे व्रत घेतले होते ते तू विसरलास वाटते? ही लपवालपवी कशाला? खरं काय ते सांगून टाक!"

नारद थोडा संकोचल्यासारखा होऊन म्हणाला–" मुनींद्रा! लपवालपवी करण्यासारखं आहे तरी काय? मी तरी काय करणार? राजकन्येने मला मन दिले, माझे तिच्यावर प्रेम बसले!"

ते ऐकतांच पर्वताला भयंकर राग आला व त्याने शाप दिला–"तू व्रतभंग केलास आणि मला फसविलेस म्हणून तुला माकडाचे तोंड मिळो!"

नारदाला पण भयंकर राग आला व त्याने पर्वताला प्रतिशाप दिला–"या लहानशा चुकीबद्दल तू मला एवढा मोठा शाप दिलास म्हणून तुला स्वर्गप्राप्ती होणार नाही! तुला भूलोकातच कायम रहावे लागेल!"

तो शाप मिळाल्यावर पर्वत निघून गेला. नारदाला माकडाचे तोंड आले. तरी नारदाचे वीणागान ऐकत व त्यांत आनंद मानीत राजकन्या मदयंती नारदाची सेवा प्रसन्न चित्ताने पूर्ववत करीत राहिली. परंतु त्याचा भाचा पर्वत निघून गेल्यामुळे नारदाला मात्र फार वाईट वाटले.

त्याच समारास संजयराजाने आपल्या मुलीचे स्वयंवर करायचे ठरविले व प्रधानाला म्हणाला–"मुलीचे लग्न करून द्यावे, म्हणतो. तेव्हां तिच्या रुपलावण्याला, गुणांना व कुलगोत्राला साजेल असा चांगला वर पहा!"

"महाराज, आपण म्हणालात तसे वर तर अनेक आहेत. त्यांच्या पैकी आपणच योग्य वर निवडावा." प्रधान म्हणाला.

वडील तिच्या लग्नासाठी वरशोधनाच्या कामात गुंतले असल्याचे कळतांच राजकन्येने आपल्या दायीला बोलावून तिने नारदाला वरले असल्याचे व तिच्यासाठी इतर कोणताही वर पाहण्याची गरज नसल्याचे वडिलांना सांगायला सांगितले.

दायीने संजय राजाला ते सांगितले तेव्हां त्याची राणी कैकेयी तेथेच होती. राजा तिच्याकडे वळून म्हणाला–"राजकन्येने माकडाचे तोंड असलेल्या नारदाला कसे काय वरले? तो आपल्या मुलीजोगता वर कसा काय होईल? त्याला कशी मुलगी द्यायची? मुलीने मूर्खपणाने चुकीचा निर्णय घेतला तर चुकीची दुरुस्ती करण्याचे कर्त्तव्य आपले आहे. तो एक भिकारी आहे, हे तू आपल्या मुलीला जाऊन सांग."

कैकेयी आपल्या मुलीला एकांतात बोलावून म्हणाली–"मुली, तू नक्षत्रासारखी रेखीव व लोण्यासारखी लावण्यवती आहेस. तो नारद भस्म फासून राहणारा रांगडा

आहे. तुझं सौंदर्य कोठे आणि त्या माकडतोंडयाचं कोठे? तू त्याला कसं काय वरलेस? शिवाय तो रात्रंदिवस भटकत असतो, भिकारी आहे तो! त्याला तू वरणार? तुझं मंदमतित्व पाहून तुझ्या बाबांना फार फार वाईट वाटले. कोणी कोवळी विडयाची पाने उंटाला खायला घालील का? तुझं लग्न त्या नारदाशी लावून दिलं तर सारे जग आम्हांला हंसणार नाही का?" अशा प्रकारे कैकेयीने मुलीची समजूत घालण्याचा प्रयत्न केला.

परंतु संगीताची आवड असलेल्या मदयंतीचे मन पालटले तर नाहीच, ती पुढे म्हणाली–"आई! माणूस मूर्ख अडाणी असल्यावर त्याला किती सुंदर नाकतोंड असले आणि राज्यवैभव असले तरी काय ग उपयोग? या नारदासारख्या संगीत निष्णाताला सुबक नाकतोंड, राज्य, धन आणि रूपलावण्य यांची गरजच काय? त्याचं गायन ऐकून हरणे देहभान विसरून जातात. त्याच्यासारखा गायक त्रिलोकात दुसरा कोणी नाही. रसिकता नसलेल्याशी लग्न केले तर क्षणाक्षणाला मरण आल्यासारखेच नाही का? रसिकाची पत्नी होण्याचे भाग्य लाभलं तर आयुष्यभर आनंदच! स्वरज्ञान असलेली व्यक्ती सामान्य माणूस असली तरी देवांसारखीच असते! पशूलासुद्धा डोलवणाऱ्या संगीताविषयी अनादर दर्शविणाऱ्या थोरामोठ्याचे जीवित हे काय जीवित झाले? नारदाचे वैशिष्टय बाबांना माहीत नाही. त्याला शाप लागून वानररूप आले त्याच्या आधीपासून मी त्याला मनाने वरले. तो माकडतोंडचा झाला असला तरी तो माझा प्रियकर आहे! किन्नरांची तोंडे घोडयाची असतात. तरी त्यांच्या गायनाचे कौतुक न करणारे कोणी असतील का? विद्या नसेल तर नुसते तोंड काय कामाचे? त्याच्याशिवाय कोणी दुसरा मदनाचा पुतळा आला तरी मी त्याच्याशी लग्न करणार नाही. माझं नारदाशी लग्न करून दे, त्यासाठी बाबांचे मन वळव!"

कैकेयीने पतीला भेटून तिच्या मुलीने दृढ निश्चय केला असल्याचे सांगितले. त्यानंतर राजा कोणत्याही प्रकारे आपला विरोध न दर्शविता लग्नाच्या तयारीला लागला. त्याने नारदाचे मदयंतीशी लग्न करून दिले.

नारद सासऱ्याच्याच घरी राहू लागला. त्याची बायको जेव्हांजेव्हां त्याच्याकडे येई तेव्हांतेव्हां त्याला आपल्या माकडतोंडाची आठवण होई व फार वाईट वाटे. परंतु मदयंतीला त्या बाबतीत थोडेदेखील वाईट वाटले नाही.

काही काळ लोटला. मध्यंतरी पर्वत त्रिलोकभर हिंडून नारदाला भेटायला आला व आपल्या मामाचे ते माकडतोंड पाहून त्यालाच फार वाईट वाटले व म्हणाला– "राजकन्येकडे पाहून मी तुला दिलेला शाप परत घेतो. तुझे तोंड पूर्ववत होवो!"

"मीसुद्धां मूर्खपणाने तुला शाप दिला होता, तू नेहमीप्रमाणे स्वर्गलोकी परत जा." नारद पर्वताला म्हणाला.

पर्वत आनंदाने निघून गेला.

नारदात झालेला हा बदल पाहून राजकन्येला परमानंद झाला व ती धांवतच आईकडे गेली व तिने पतीला पूर्वीचे सुंदर मुख प्राप्त झाल्याचे सांगितलें. तिनें राजाला ती गोष्ट कळविली. राजालासुद्धा आनंद झाला. अशा तऱ्हेने नारदाला संसारात पडल्यावर मायेमुळे कसे कष्ट सहन करावे लागतात त्याचा अनुभव मिळाला. त्याने व्यासाला संसारात गुरफटल्याचा त्याचा आणखी एक अनुभवसुद्धा सांगितला.

एकदां नारद श्वेत द्वीपात विष्णूच्या दर्शनाला गेला असतां लक्ष्मी चटदिशी उठून घरात निघून गेली. नारद त्यामुळे थोडा चिडला व त्याने विष्णूला विचारले–"मी काय चोरभामटा किंवा बदमाष आहे का? मी तपस्वी व इंद्रियनिग्रही आहे हे ठाऊक नाही का लक्ष्मीला? मग ती मला पाहतांच अशी उठून घरात कां गेली? ही वागण्याची रीत झाली का?"

नारद अत्यंत उर्मटपणे बोलला, परंतु विष्णु मुळीच रागावला नाही व म्हणाला– "पतीशिवाय इतर परपुरुषासमोर न येणे किंवा राहणे स्त्रीधर्म आहे! किती थोर महात्मा झाला तरी इंद्रियावर ताबा राखणे सोपे आहे का? महापुरुषालासुद्धा ते साध्य नाही. आम्ही त्रिमूर्तीसुद्धा मायाजाळातून वांचलो नाही!"

नारद चकित होऊन म्हणाला–"माया म्हणजे काय रे? तिच्या अंगात अशी काय मोठी शक्ती असते?"

"तू माझ्याबरोबर चल व माया म्हणजे काय हे मी दाखवीन. परंतु तिला पाहून दुःखी मात्र होऊ नकोस हं!" असे सांगून विष्णूने गरुडाला बोलाविले. नारद आणि विष्णू दोघे मिळून गरुडावर कोठेतरी निघाले.

कान्यकुब्ज नावाच्या गांवाशेजारी एक सरोवर होते. त्यांत सुंदर कमळे होती. सरोवराचे पाणी स्फटिकासारखे स्वच्छ निर्मळ होते.

विष्णू नारदाच्या हाताची करंगळी धरून त्याला सरोवराजवळ घेऊन आला व म्हणाला–"या सरोवरात स्नान करून आपण कान्यकुब्ज गावात जाऊ."

नारदाने आपले हरणाजिन काढून एका जागी ठेवले आणि सरोवरात पाऊल टाकल्याबरोबर त्याचे पुरुषरूप जाऊन त्याला

स्त्रीरूप मिळाले. ती गोष्ट नारदाला कळली नाही. परंतु विष्णू नारदाचे ते हरिणाजिन व वीणा घेऊन गरुडावर बसून निघून गेला.

नारद सरोवरातून बाहेर आला. परंतु त्याला त्याचे हरिणाजिन, वीणा किंवा विष्णू यांपैकी एकाचीसुद्धा आठवण झाली नाही. इतक्यात तालध्वज नावाचा राजा रथात बसून तेथे आला. त्याच्या बरोबर हत्ती, घोडे व शूर सैनिक होते. स्त्रीरूपात असलेल्या नारदाकडे तो एक टक पहात राहिला व त्याने विचारले–"सुंदरी तू नदीसुंदरी, देवसुंदरी की नागसुंदरी कोण आहेस? तू येथे एकटी कशी काय?" तो

तिच्या रूपावर भाळला असल्याचे व तिच्याशी लग्न करायला तयार असल्याचेही त्याने सांगितले. स्त्रीरूपात असलेल्या नारदाने होकार दिला. दोघे राजधानीत गेले आणि दोघांनी तेथे लग्न करून घेतले.

नारदाला तो पुरुष असल्याचे भान राहिले नाही व त्याचे ब्रह्मज्ञानही पूर्णपणे लयास गेलेले होते. आपल्या सारखी दूसरी रूपसुंदरी जगात कोठे मिळणार नाही, असा गर्वही त्याला झाला. बारा वर्षे तालध्वजा-बरोबर संसार केल्यावर नारद गरोदर झाला व त्याला एक मुलगा झाला. त्याचे नाव वीरवर्मा असे ठेवण्यात आले. त्यानंतर एकामागून एक मुलगे होऊ लागले. त्या स्त्रीरूपात नारदाला बारा मुलगे झाले. मुले वयात आल्यावर त्यांची लग्ने झाली व त्यांनासुद्धा मुले झाली. वंशवृक्ष वाढू लागला.

काही काळ लोटल्यावर कान्यकुब्ज नगरावर शत्रूने स्वारी केली. त्या युद्धात नारदाच्या पोटी जन्मलेली मुले आणि त्यांची मुले मरण पावली. नारदाला त्याचे फार दु:ख झाले.

अशा वेळी विष्णू म्हाताऱ्या ब्राह्मणाचे रूप घेऊन आला व म्हणाला–"कोण तुझी मुलं आणि कोण तू? केवळ भ्रम आहे हा! कालक्रमाने सर्व घडते. प्रथम स्नान कर आणि त्यानंतर तर्पण कर."

विष्णू नारदाला पुरुषतीर्थ नांवाच्या सरोवरावर घेऊन गेला व नारदाला त्यात स्नान करायला सांगितले. त्यांत बुडी मारताच नारदाला पुरुषरूप पुन्हां प्राप्त झाले. काठावर त्याला विष्णू त्याचे मृगचर्म व वीणा घेऊन दिसला. तो नारदाला म्हणाला–"किती वेळ रे? ये!"

नारद सरोवराबाहेर आला. स्त्रीरूपे त्याने केलेला संसार वगैरे सर्व तो विसरला. परंतु तालध्वज, त्याची बायको पुरुष झालेली पाहून फार दु:खी झाला. विष्णूने त्याला वेदांताचा उपदेश करून निरोप दिला.

मायाजालात पडून माणूस कसा कळीच्या बाहुल्यासारखा होतो हे नारदाला कळले.

सवतींचे भांडण

यशवंतरावांच्या दोन बायका होत्या. लहानसहान गोष्टीवरून दोघी आपसात भांडत. यशवंतरावांनी आपल्या एका मित्राचा सल्ला विचारला आणि त्याने एक उपाय सुचविला.

पुढे काही दिवसांनी यशवंतराव आपल्या दोघां बायकांना म्हणाले–"मला परगावी एका महत्वाच्या कामासाठी जावयाचे आहे. त्याप्रमाणे ते घरून निघाले आणि गावातल्याच एका धर्मशाळेत गेले. त्यांनी वेष पालटला आणि एक भयानक चेहरा करून ते एका चोरा सारखे घरी आले आणि घरावर थाप दिली दोघां सवतीनी खिडकीतून बाहेर पाहिले.

"ताई, मला भीती वाटते बाई!" म्हणत धाकटीने मोठीला मिठीच मारली.

"वेडे, भ्यायचे काय कारण आहे?' असे म्हणत मोठीने धाकटीला काहीतरी समजावून सांगितले.

दोघां सवतींनी परस्परांशी सल्ला करून एकएक मुसळ घेतले आणि दरडावून विचारले–"कोण आहे रे तो समोर तर ये!" ते ऐकून यशवंतरावांनी तेथून वळून जाण्या-पूर्वी शंभर रुपये भरून एक पिशवी आत सरकवली. मिळून राहल्याचा फायदा कसा होतो हे कळावे म्हणून यशवंतरावांनी ती पिशवी सरकवली होती.

परंतु दुसऱ्या दिवशी ते परतून पाहतात तर दोघी भांडत होत्या–"वा ग वा! तो चोर मला पाहून पळून गेला. हे पैसे माझे!" यशवंतराव ते ऐकून थक्क झाले.

भेडसावणारी भुते

धर्मपूर नावाच्या गावी गावाबाहेर एक ओसाड पडलेला वाडा होता. त्याच्या समोर वडाची झाडे होती. वाटसरू त्या झाडांच्या सावलीत आराम करीत. परंतु रात्रीच्या वेळी त्या बाजूला कोणी फिरकतही नसे. कारण गावात अशी अफवा होती की त्या वाड्यात कामिनी भुते रात्रीच्या वेळी धिंगाणा घालतात. ते खरे वाटण्याचे कारण होते. चुकूनमाकून कोणी गावकरी संध्याकाळी त्या बाजूने गेला की त्याला वाड्यातून पैंजणांचा व बांगड्यांचा आवाज ऐकू येई.

धर्मपूरच्या तिघां तरुणांनी त्या भुतांचा छडा काढायचे ठरविले. ते एके दिवशी धाडस करून त्या ओसाड वाड्यात शिरले आणि मार खाऊन आणि कसाबसा आपला जीव वाचवून पळून गेले.

धर्मपूर गांवच्या कामिनी भुतांची बातमी शेजारच्या शहरातही पोचली. त्या शहरातून परमेश नावाचा तरुण एक कोणाला काही कळविल्याशिवाय तेथे आला आणि संध्याकाळी एका वडाच्या झाडावर चढून बसला. रात्रभर तो त्या झाडावरच बसून राहिला आणि काय होते ते पहात राहिला. रात्री त्याने त्या वाड्यातून पैंजणांचा व बांगड्याचा आवाज मधूनमधून ऐकला. उजाडल्यावर तो शहरात निघून गेला.

दहा दिवसांनी धर्मपूर गावी बाहुल्याचा नाच करणाऱ्या एका कंपनीचे लोक आले. त्या कंपनीत बायका व पुरुष मिळून दहाजण होते. त्या कंपनीच्या लोकांनी गावकऱ्यांना भेटून भुतांच्या वाड्यासमोरच्या वडाच्या झाडांजवळ बाहुल्यांचा नाच दाखविणार असल्याचे जाहीर केले. काही वडीलधारी मंडळी त्यांना म्हणाली की तेथ तर कामिनी भुते आहेत. ती जागा सोडून आणखी कोठेही खेळ ठेवा. परंतु बाहुल्यांचा नाच करणारे हट्टाला पेटले. म्हणाले– "अहो, आमच्या बाहुल्यांना वीर हनुमान पड्यावर असेपर्यंत डाकिनी, शाकिनी वगैरे भुतांची तिळमात्र भीती बाळगण्याचे कारण नाही. त्यांच्या काही गमजा चालणार नाहीत."

तरी काही वडीलधाऱ्या मंडळींनी बाहुल्यांचा खेळ दाखविणाऱ्या कंपनीवाल्यांना तो हट्ट सोडायला सांगितले.

तेव्हां कंपनीच्या प्रमुखाने सांगितले की तुमच्या गावचे लोक पहायला येवोत अगर न येवोत आम्ही आपला खेळ तेथेच ठेवण्याचे आहे.

खेळ दाखणाऱ्या कंपनीच्या लोकांनी प्रयोगासाठी सर्व आवश्यक तयारी वडाच्या झाडांखाली केली. थोडी रात्र झाल्यावर प्रयोगाला सुरवात झाली. काही धाडशी तरुण गावकरी खेळ पहायला आले.

खेळ सुरू होताच कोठून तरी हाडे येऊन रंगभूमीवर पडू लागली. प्रेक्षकांपैकी काही जण उठून पळून गेले. ते पाहून इतर लोक-सुद्धा पळून गेले.

आता नाइलाज होऊन त्या कंपनीच्या लोकांनी हनुमानाला पड्यावर आणून उभे केले. तरी हाडे रंगभूमीवर येऊन पडत

राहिली. तेव्हां कंपनीवाल्यांनी विचार केला की ही भुते भिणारी नाहीत भेडसावणारी आहेत.

इतक्यात कंपनीच्या लोकांना भुतांच्या वाड्यातून पैंजणाबांगड्याचा आवाज ऐकू येऊ लागला. थोड्या वेळाने वाड्यातून पांचसहा बलंदड व्यक्तींनी येऊन कंपनीच्या लोकांना घेरले.

त्यांच्यापैकी एकजण धमकावीत म्हणाला–"तुमचा हनुमान कामिनी भुतांना मारणार असेल तर आम्ही तुम्हाला बडविणार आहो." ते लोक धमकी देत असतानाच कंपनीवाल्यांनीच एकदम प्रति हल्ला केला आणि त्या बलदंड माणसांच्या

हातातून काठ्या हिसकावून घेऊन त्यांनाच ठोकून काढले. त्या बलदंड लोकांना या प्रतिहल्लयाची कल्पनाच नव्हती. 'किंकर्तव्य विमूढ स्थितीत पळून जाण्याचे भानही त्यांना राहले नाही. कंपनीच्या लोकांनी त्यांना धरून झाडांना बांधून ठेवले. काही जण मशाली घेऊन वाड्यात शिरले. आत एका खोलीत त्यांना पैंजण व बांगड्या ठेवलेल्या दिसल्या.

कंपनीच्या लोकांनी त्या बलदंड लोकांना चांगले बडवून काढल्यावर त्यांनी खरी गोष्ट सांगितली.

खरी गोष्ट अशी होती की धर्मपूर गावातला मल्लांचा नायक जग्गू आणि संतू मास्तर त्या ओसाड वाड्याचा उपयोग आपल्या भामटेगिरीसाठी करीत होते. तेथे बसून ते कट करीत. चोरवाटेने आलेला माल साठवून तो विकण्याच्या कामी त्यांना वाड्याचा उपयोग सोयीचा असे. त्यांनीच त्यांच्या या कृष्ण कृत्यांवर पडदा पडावा म्हणून भुताची सृष्टी केली होती. जे बलदंड व्यक्ति पकडले गेले होते ते त्यांनी नेमलेले गुंड नोकर होते. या नोकरांकडून ते दोघे वाटेल ती कामे करवून घेत.

कामीनी भुतांची गोष्ट जशी खोटी होती. तशीच बाहुल्यांची कंपनीसुद्धा बनावटी होती. ती शिपायांची एक निष्णात तुकडी होती. परमेश त्यांनीच पाठविलेला हेर होता. त्याने जी माहिती दिली त्याच्या आधारे गावातल्या लबाड गावकऱ्यांची लबाडी चवाठ्यावर आणण्यासाठी बाहुल्याची ही कंपनी गावात आली होती.

त्या दिवशी रात्री गावातल्या सर्व वडील धाऱ्या लोकांची झडती घेण्यात आली. त्या घरातून सर्व बेकायदा आणलेला व जमा करून ठेवलेला माल सापडला. उजाडल्यावर त्या सर्व वडील धाऱ्यांना अटक करून पोलीस ठाण्यावर नेण्यात आले.

धर्मपूरच्या लोकांना या सर्व दुष्ट कृत्यांची वानवाच नव्हती. ज्यांना ते भुते मानीत ती खरोखरी गावातली 'प्रतिष्ठित' मंडळीच होती हे कळल्यावर तर ते थक्कच झाले.

चतुर भाऊ

देवगिरी येथे तीन भाऊ होते. ते कोणतेही काम असो आपापल्या तऱ्हेने तीन प्रकाराने करीत. ती गोष्ट कंजीवरंच्या राजाला कळली. त्याने त्या तिघांची आपल्या दरबारात परीक्षा घेऊन त्यांची घमेंड उतरविण्याचे ठरविले. त्याने त्यांच्याकडे निरोप पाठविला की नेमलेल्या दिवशी तिघांनी दरबारात हजर व्हावे. राजाच्या मनात असे होते की तिघे एकाच वेळी दरबारात आले की तिघे एक काम एकाच पद्धतीने करतात हे सिद्ध करावयाचे.

तिघे भाऊ ठरलेल्यावेळी दरबारात हजर झाले, परंतु राजाला हे पाहून आश्चर्य वाटले की तिघे एकाच वेळी तीन निरनिराळ्या दरवाज्यातून आत आले. त्यानंतर राजाच्या शिपायांनी तिघांना तीन निरनिराळ्या पेल्यातून पाणी आणून दिले. एकाने गटागट पाणी पिऊन टाकले. दुसरा सामान्य पद्धतीने प्याला. तिसरा एकेक घोट पीत सावकाश प्याला.

पाणी प्याल्यावर पहिल्याने पेला नेहमी सारखा ठेवून दिला. दुसऱ्याने आडवा ठेवला. आणि तिसऱ्याने उपडा ठेवला. त्यानंतर शिपाई सरबत घेऊन आले. ज्या भावाने पेला नेहमी सारखा ठेवला होता त्याने पेल्यात सरबत ओतायला सांगितले. उपडा पेला ठेवणाऱ्याने शिपायला थांबयला सांगितले. आडवा पेला ठेवणाऱ्याने सरबत ओतलेस तर पिईन नाहीतर नको असे शिपायाला सांगितले.

राजा त्या भावाचे ते चातुर्य पाहून चकित झाला. त्यांना परास्त करणे अशक्य असल्याचे ओळखून त्यांना उलट इनाम देऊन आदरपूर्वक निरोप दिला.

